

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2025

Jiří Stoklasa

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

**Definice a atributy štěstí a neštěstí ve starší české literatuře (s přihlédnutím
k genderovým konceptům)**

Bakalářská práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Jiří Stoklasa**
Osobní číslo: **H21409**
Studijní program: **B0222A120026 Historie**
Specializace: **Historie – Ochrana hmotných památek**
Téma práce: **Definice a atributy štěstí a neštěstí ve starší české literatuře (s přihlédnutím k genderovým konceptům)**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Autor/ka se zaměří na obsah abstraktních pojmů "štěstí" a "neštěstí" v textech starší české literatury, postihne jejich definice a rovněž atributy, které tyto dvě kategorie získávají. Atributy se pokusí klasifikovat, mimo jiné s ohledem na genderové koncepty, které se promítají do literárního obrazu štěstí a neštěstí.

Struktura práce by měla postihnout následující body:

Nejprve bude vymezena a definována pramenná základna z oblasti krásné literatury a budou vybrány reprezentativní texty české, případně do češtiny přeložené literatury ze 14. století - pol. 16. století

Následně autor/ka provede analýzu následujících otázek

1. Jak je štěstí a neštěstí ve starší české literatuře popisováno, jaké mají atributy (literární, lidské vlastnosti, nadpozemské rysy)?
2. Jakým způsobem jsou v nich zpřítomňovány genderové koncepty a jakou mají roli, o čem vypovídají?
3. Co ovlivňuje trvalost/nestálost štěstí a neštěstí (duchovní rozměr, magie)

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

PRIMÁRNÍ PRAMENY

- Stejskal, Karel – Šimek, František (eds.): Tkadleček, hádka milence s Neštěstím, Praha 1974.
Hynek z Poděbrad, Boj štěstí s neštěstím, ed. Zdeňka Tichá, Veršované skladby Neuburského sborníku, Praha 1960.
Písně žáků darebáků, Rudolf Mertlík (ed.), Praha 1971.
Mikuláš Konáček z Hodiškova (přel.), Enea Silvia Poety o štěstí i divný i užitečný sen (https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KK-PS__DR_IV_37_N__OMGKDIO-cs#search)
Mikuláš Konáček z Hodiškova (přel.), Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená [Knihopis č. 4275], ed. Jana Horáková, Alegorická postava Fortuny (mag.práce, Brno 2010, s. 52-60)
Petrarca, Francesco: Kniehy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí (Praha, Tiskář Pražské bible 1501).
<https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?envLang=cs#search>
a další

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- Ladislav Cejp, Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč, Praha 1961
Eduard Petráň, Vzdálené hlasy : studie o starší české literatuře, Olomouc 1996
Milan Kopecký, Literární dílo Mikuláše Konáčka z Hodiškova : příspěvky k poznání české literatury v období renesance, Praha 1962
Le Goff, Jacques, Kultura středověké Evropy, Praha 1991.
Helen Cooper, Unhap, Misadventure, Infortune, Critical Survey , Winter 2017, Vol. 29, No. 3 (Winter 2017), pp. 15-26.
Charles M. Radding, Fortune and her Wheel: The Meaning of a Medieval Symbol, Mediaevistik , 1992, Vol. 5 (1992), pp. 127-138.
a další

Vedoucí bakalářské práce: **prof. Mgr. Martin Čapský, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2023**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2024**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2023

Prohlašuji:

Práci s názvem Definice a atributy štěstí a neštěstí ve starší české literatuře (s přihlédnutím k genderovým konceptům) jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Hradci Králové dne 21. května 2025

Jiří Stoklasa

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych srdečně poděkoval prof. Mgr. Martinu Čapskému, Ph.D., za jeho vstřícnost, trpělivost a velmi cenné rady, které mi pomohly dokončit tuto práci. Velmi si vážím jeho ochoty převzít práci ve chvíli, kdy to bylo potřeba, a provést mě k její finální podobě. Cení si také podpory a času, který mi byl věnován.

Zároveň děkuji Mgr. Kateřině Ptáčkové, Ph.D., která mě provázela při volbě tématu i během prvních etap vzniku této práce. Vstřícnost a podnětné rady mi pomohly formulovat základní myšlenky a směřování této práce.

Děkuji také své rodině a přátelům za jejich podporu a povzbuzení během celého procesu tvorby práce.

ANOTACE

Tato bakalářská práce se zabývá motivy štěstí a neštěstí ve starší české literatuře, a to především z hlediska jejich alegorického ztvárnění, funkce v ději a genderového zakódování. Práce analyzuje postavy štěstí a neštěstí v různých žánrech středověké literatury a zkoumá jejich vlastnosti, chování i symbolické významy. Zvláštní pozornost je věnována tomu, zda jsou tyto postavy charakterizované jako mužské či ženské postavy, jak se jejich gender promítá do textu a jaké stereotypy ztělesňují v rámci středověkého pohledu na mužství a ženství.

KLÍČOVÁ SLOVA

štěstí, neštěstí, středověká literatura, alegorie, gender, mužství, ženství, středověk

TITLE

The Definition and Attributes of Fortune and Misfortune in Old Czech Literature (Concerning the Gender Concepts)

ANNOTATION

This bachelor thesis deals with the motifs of fortune and misfortune in older Czech literature, especially in terms of their allegorical representation, function in the plot and gender coding. The thesis analyses the character of fortune and misfortune in the different genres of medieval literature and analyses their characteristics, behaviour and symbolic meanings. Special attention is given to whether these characters are characterized as masculine or feminine, how their gender is reflected in the text, and what stereotypes they embody within medieval views of masculinity and femininity.

KEYWORDS

fortune, misfortune, medieval literature, allegory, gender, masculinity, femininity, Middle Ages

OBSAH

ÚVOD.....	1
1 TEORETICKÁ ČÁST	4
1.1 Stručný přehled pramenů a literatury k tématu.....	4
1.2 Původ a adaptace Štěstěny (od antiky, až po raně středověké křesťanství).....	11
1.2.1 Tyché v řecké společnosti.....	12
1.2.2 Přejchod od Tyché k Fortuně v římské společnosti	12
1.2.3 Adaptace Štěstěny v raném křesťanském období	12
1.3 Alegorie ve středověku	13
1.3.1 Metody středověké alegorie.....	15
1.3.2 Funkce alegorie.....	16
1.3.3 Interpretace středověké alegorie na příkladu	16
1.4 Gender.....	17
1.4.1 Gender v literární vědě	17
1.4.2 Přístupy k genderu v literární vědě	18
1.4.3 Genderové stereotypy ve středověké literatuře.....	19
1.4.4 Stereotypní vlastnosti ženství a mužství ve středověké kultuře	20
1.4.5 Můj přístup k genderu v literární analýze.....	21
2 EXPERIMENTÁLNÍ ČÁST	23
2.1 Písně žáků darebáků.....	23
2.1.1 Štěstěna, ta vrtková, se světem si pohrává	24
2.1.2 Řád vagantů	24
2.1.3 Konec slávy	24
2.1.4 Zrcadlo hlupáků	25
2.1.5 Rady této všichni dbejme: víno s vodou nemíchejme	25
2.2 Tkadleček: hádka milence s neštěstím.....	26
2.3 Veršované skladby Neuberského sborníku.....	27
2.3.1 Boj Štěstí s Neštěstím	28
2.3.2 Májový sen.....	29
2.3.3 Veršové o milovníku.....	30
2.3.4 Stesk na ženitbu	31
2.4 Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady	32

2.5 Enea Silvia Poety o štěstí i divný užitečný sen	33
2.6 Hra pěkných přísloví, od Boccaccia složená	34
2.7 Závěrečná syntéza štěstí a neštěstí v analyzovaných pramenech	36
2.7.1 Chronologický vývoj	36
2.7.2 Vlastnosti	37
2.7.3 Funkce v ději.....	37
2.7.4 Genderová kódovanost	37
2.7.4.1 Tkadleček: hádka milence s neštěstím.....	37
2.7.4.2 Traktátec o štěstí, kterýž si říká Pán rady	38
2.7.4.3 Enea Silvia Poety o štěstí i divný užitečný sen.....	38
2.7.4.4 Boj Štěstí s Neštěstím	38
2.7.4.5 Hra pěkných přísloví, od Boccaccia složená	38
2.7.4.6 Shrnutí.....	39
ZÁVĚR	40
RESUMÉ	42
POUŽITÁ LITERATURA	44

ÚVOD

Ve své bakalářské práci se budu věnovat motivům štěstí a neštěstí ve vybraných dílech starší české literatury. Zaměřím se na jejich ztvárnění jako alegorických postav, symbolických sil nebo duševních stavů. Výzkumné zaměření práce bude spočívat ve sledování vývoje motivu štěstí a neštěstí, přičemž cílem je sledovat jakou roli tyto motivy sehrávají v ději, jaké vlastnosti jim autoři připisují a jak jsou genderově kódovány.

Cílem této práce je analyzovat, jak jsou v jednotlivých textech alegoricky zobrazeny postavy štěstí a neštěstí. Pozornost bude věnována především jejich vlastnostem a chování. Zvláštní důraz bude kladen na genderové hledisko, zda jsou postavy označeny jako mužské nebo ženské postavy, jak se gender promítá do jejich ztvárnění a jaké stereotypy s tím souvisejí. Položil jsem si metodologické otázky, které budou provázet jednotlivé analyzované texty: Jaké jsou hlavní rysy a atributy štěstí a neštěstí? Jak se tyto postavy chovají a jaký mají vliv na lidské jednání? Jsou genderově kódovány, pokud ano, jaké rysy s jejich genderovou identitou souvisejí, případně jaké stereotypy ztělesňují? Jakými jazykovými a stylistickými prostředky jsou charakterizovány? Jakou funkci zastávají v rámci příběhu, jsou aktivními postavami, nebo pouze symbolickou silou v pozadí?

Tato bakalářská práce vychází z tematické analýzy vybraných starších českých literárních textů, které vznikaly v době středověku. Výběr zahrnuje různé žánry, od satirické žakovské poezie, přes alegorické traktáty po snová podobenství. Mezi zkoumané prameny patří soubor žakovské satiry *Písně žáků darebáků*,¹ *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*,² skladby Hynka z Poděbrad, které jsou dochovány v edici *Veršované skladby Neuberského sborníku*,³ jedná se o skladby *Boj Štěstí s Neštěstím*, *Stesk na ženitbu*, *Májový sen* a *Veršové o milovníku*. Dále budou analyzována díla přeložená do českého prostředí Mikulášem Konáčem z Hodišova. Jedním z nich je *dílo Enea Silvia Poety o štěstí i divný užitečný sen* dostupné v digitální edici, která je zpřístupněna na portálu Manuscriptorium.⁴ Pro svou práci jsem využil překladu, který jsem našel na internetové stránce Vokabulář webový: Webové hnízdo pramenů

¹ MÉZL, Zdeněk, VIDMANOVÁ, Anežka a MERTLÍK, Rudolf. *Písně žáků darebáků*. Praha: Svoboda, 1971.

² STRNADEL, Antonín a VAŠICA, Josef. *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*. Praha: V. Pour, 1944.

³ TICHÁ, Zdeňka. *Veršované skladby Neuberského sborníku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

⁴ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.), Enea Silvia Piccolomini, *Poety o štěstí i divný i užitečný sen*. Online. Dostupné z: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DR_IV_37_N_0MGKDI0-cs#search. [citováno 2025-05-22].

k poznání historické češtiny.⁵ Posledním a také druhým pramenem přeložený Mikulášem Konáčem z Hodišova je *Hra pěkných přípovědek od Boccacia složená*.⁶

V rámci zpracování této bakalářské práce je třeba zmínit diplomovou práci Jany Horákové,⁷ která jako jediná poskytuje odbornou transkripci tohoto díla. Ve své diplomové práci zveřejnila v příloze přepis *Hry pěkných přípovědek od Boccacia složená*, vycházející z tisku z roku 1547 pod názvem *Kniha o Hořekowanj a narjkanij Sprawedliwosti Králowny a Pani wssech Ctnostij* (historický fond Moravské zemské knihovny, signatura ST3-0023.306).⁸ Práce obsahuje nejen výklad zaměřený na alegorickou postavu Fortuny, ale také přepis původního tisku díla. Přestože se tematicky částečně překrývá s touto prací, zaměřuje se primárně na ikonografii a postavu Fortunu jako samotnou, nikoliv na širší srovnání motivů štěstí a neštěstí v různých textech a genderové aspekty, jak je tomu v mé práci. Přepis z této práce byl v rámci mé analýzy použit jako základní pramen.

Můj výklad bude podpořen odbornou sekundární literaturou, která poskytuje teoretické základy zabývající se alegorií, kulturní reprezentací, středověkou mentalitou a genderem. Primární prameny i odborná sekundární literatura bude blíže přiblížena v první kapitole, která nabídne stručný přehled literatury, která je relevantní k tématu mé práce.

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí, teoretické a experimentální. Teoretická část obsahuje čtyři kapitoly. První kapitola představuje přehled primárních pramenů a sekundární literatury, z nichž má práce vycházet. Následující druhá kapitola se stručně věnuje historickému vývoji motivu Fortuny, který sice není přímým tématem této práce, ale tvoří důležité pozadí pro pochopení pozdější alegorizaci motivů štěstí a neštěstí. Třetí kapitola bude věnována alegorii a jejím významem v literatuře středověku, jelikož primární prameny, ze kterých bude pozdější analýza, jsou alegorické texty, je důležité objasnit tento literární žánr. Čtvrtá kapitola

⁵ PICCOLOMINI, Eneas Silvius. *Enea Silvia poety o štěstí i divný, i užitečný sen* [online]. Ed. Miroslav BOČEK. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka, 2011–2024 [cit. 16. 5. 2025]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/6dffdd73-eeea-4583-a2ce-05afd9ca4466/plny-text/s-aparatem/folio/1r>. [citováno 2025-22-05].

⁶ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.). *Hra pěkných přípovědek od Boccacia složená*. Online. Ed. Jana HORÁKOVÁ. In: HORÁKOVÁ, Jana. *Alegorická postava Fortuny ve vybraných památkách starší české literatury*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 52-60. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d110u9/>. [citováno 2025-05-22].

⁷ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.). *Hra pěkných přípovědek od Boccacia složená*. Online. Ed. Jana HORÁKOVÁ. In: HORÁKOVÁ, Jana. *Alegorická postava Fortuny ve vybraných památkách starší české literatury*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 52-60. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d110u9/>. [citováno 2025-05-22].

⁸ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.). *Hra pěkných přípovědek od Boccacia složená*. Online. Ed. Jana HORÁKOVÁ. In: HORÁKOVÁ, Jana. *Alegorická postava Fortuny ve vybraných památkách starší české literatury*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 52. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d110u9/>. [citováno 2025-05-22].

se zaměřuje na genderové hledisko, zejména na stereotypní vlastnosti ženství a mužství ve středověké kultuře, a bude objasněn můj přístup k genderu v analýze. Experimentální část práce je rozdělena do sedmi kapitol. Prvních šest kapitol tvoří samostatné literární analýzy vybraných textů se zaměřením na motivy štěstí a neštěstí. Sedmá, závěrečná kapitola, nabízí syntézu a shrnutí výsledků analýz, které porovnává vývoj těchto motivů napříč jednotlivými prameny.

Téma jsem si vybral kvůli jeho originalitě a nedostatečnému zpracování v českém prostředí. Motivy štěstí a neštěstí se ve starší české literatuře objevují často, ale na rozdíl od známe postavy Fortuny zatím nebyly samostatně analyzovány. Prostřednictvím této práce chci nabídnout nový pohled na tyto motivy a ukázat, jak s nimi středověká literatura zacházela, jaké jim byly přisuzovány vlastnosti, jaký měly vztah k lidskému osudu a jak byly genderově kódovány.

1 TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Stručný přehled pramenů a literatury k tématu

Tato kapitola přináší stručný přehled pramenů a odborné sekundární literatury, na nichž je tato práce založena. Nejprve jsou představeny klíčové primární prameny, z nichž vychází má analýza motivů štěstí a neštěstí ve starší české literatuře, zejména s ohledem na jejich alegorické ztvárnění, charakteristické vlastnosti a genderové aspekty. Následně je přiblížena sekundární literatura, která se vztahuje k tématu práce. Zahrnuje publikace a studie zaměřené na obecnější otázky středověké kultury, genderu a alegorie. Uvedena jsou i některá díla, která ve své práci dále necitují podrobně, ale přispívají k lepšímu porozumění zkoumaného tématu.

Jedním nejvýznamnějších děl české literatury, zabývajícím se tématem otázky štěstí a neštěstí, je *Tkadleček: hádka milence s neštěstím*⁹. Toto dílo, vzniklé pravděpodobně na přelomu 14. a 15. století, jehož autorství zůstává neznámé¹⁰, představuje rozsáhlou diskusi mezi hlavní postavou, opuštěným milencem, a personifikovaným Neštěstím, které je chápáno jako zásadní hybatel lidského osudu. Hlavní hrdina se pokouší obhájit svou špatnou situaci a vinu za své utrpení přisuzuje Neštěstí, zatímco Neštěstí se snaží argumentačně dokázat, že jeho úloha v běhu světa je nezbytná a spravedlivá. Neštěstí je zde prezentováno jako nezbytný v lidském osudu, který nejen trestá, ale zároveň vede člověka k mravnímu zdokonalení. *Tkadleček* odráží rané české pojetí Štěstí a Neštěstí.

Dalším významným dílem tematizujícím koncept štěstí a neštěstí je *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*.¹¹ Toto dílo, podle starší předlohy z tisku roku 1505¹², se zabývá povahou Štěstí a Neštěstí a jejich proměnlivostí. V díle jsou popisovány atributy a vlastnosti Štěstí i Neštěstí.

Dále se zaměřím na díla Hynka z Poděbrad, jednoho z klíčových autorů, který se ve své tvorbě výrazně věnoval tematice štěstí a neštěstí. Díla autora jsou zachována ve *Veršovaných skladbách Neuberského sborníku*, edičně zpřístupněno Zdeňkou Tichou.¹³ Ačkoli se motivy

⁹ ŠIMEK, František, ed. *Tkadleček: Hádka milence s Neštěstím*. Online. Praha: Odeon, 1974. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5b556aa0-b310-11e3-87a3-001018b5eb5c>. [citováno 2025-05-22].

¹⁰ KUBÍKOVÁ, Ludmila a ŠIMEK, František: *K problematice Tkadlečka*. In: *Tkadleček, hádka milence s Neštěstím*. Odeon, Praha 1974, s. 12-13. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5b556aa0-b310-11e3-87a3-001018b5eb5c>. [citováno 2025-05-22].

¹¹ STRNADEL, Antonín a VAŠICA, Josef. *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*. Praha: V. Pour, 1944.

¹² Tamtéž. s. 37.

¹³ TICHÁ, Zdeňka. *Veršované skladby Neuberského sborníku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

štěstí a neštěstí v jeho skladbách ne vždy objevují jako personifikované postavy, jejich vliv lze pozorovat ve vrtkavosti lidských emocí a vnímání životních zvrátů.

Nejvýraznější přímé zobrazení Štěstí a Neštěstí nacházím v díle *Boj Štěstí s Neštěstím*,¹⁴ kde je alegoricky zachycen spor těchto dvou protikladných sil, kteří mezi sebou soupeří. Dílo, pocházející z druhé poloviny 15. století,¹⁵ tematizuje podřízenost Neštěstí vůči Štěstí. V *Májovém snu*¹⁶ a *Veršové o milovníku*¹⁷ je proměnlivost osudu zachycena skrze milostnou tematiku. Májový sen využívá snového vidění, ve kterém je iluze štěstí narušena procitnutím do reality. Podle Le Goffa, mě snové vidění nijak neomezuje na vnímání štěstí a neštěstí v díle.¹⁸ Subjekt nejprve zažívá pocit dokonalého štěstí, avšak nakonec poznává jeho pomíjivost. Veršové o milovníku tematizuje vrtkavou povahu štěstí a neštěstí, kdy subjekt prožívá jak euforii lásky, tak hluboký smutek. Posledním z analyzovaných děl Hynka z Poděbrad je *Stesk na ženitbu*.¹⁹ Lidské štěstí se po svatbě mění v tíživou realitu, přičemž tento zvrát opět odpovídá konceptu pomíjivého štěstí. *Stesk na ženitbu* je důležitý i z hlediska dobového pojetí ženství. Přestože se v těchto textech motivy štěstí ani neštěstí neobjevuje explicitně jako alegorická postava, její symbolika je přítomná v neustálé proměnlivosti citů a nejistoty.

Veršované skladby Neuberského sborníku, editované Zdeňkou Tichou, mi představují klíčový pramen pro studium tvorby Hynka z Poděbrad. Sborník obsahuje všechna jeho významná díla tematizující motivy štěstí a neštěstí, *Boj Štěstí s Neštěstím*, *Májový sen*, *Veršové o milovníku* i *Stesk na ženitbu*. Tato edice mi umožňuje jejich zkoumání v širším literárním a kulturním kontextu a dokládá, jak se motiv vrtkavosti štěstí a proměnlivosti lidského osudu prolíná celou Hynkovou poetickou tvorbou.

Dílo *Enea Silvia Poety o štěstí i divný i užitečný sen*, přeložené Mikolášem Konáčem z Hodišova,²⁰ představuje významný text, který propojuje koncepty štěstí a osudu. Stejně jako v případě jednoho zkoumaného díla Hynka z Poděbrad je i v tomto díle použita forma snového vidění. V textu se střetávají různé pohledy na význam a původ štěstí, což jde vyčíst z argumentace jednotlivých postav. Dalším dílem, které do českého literárního kontextu

¹⁴ Tamtéž. s. 36-73.

¹⁵ Tamtéž. s. 8.

¹⁶ Tamtéž. s. 98-105.

¹⁷ Tamtéž. s. 74-97.

¹⁸ LE GOFF, JACQUES, et al. *Sny*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 690-703.

¹⁹ TICHÁ, Zdeňka. *Veršované skladby Neuberského sborníku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. s. 106-127.

²⁰ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.), *Enea Silvia Piccolomini, Poety o štěstí i divný i užitečný sen*. Online. Dostupné z: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DR_IV_37_N_0MGKDÍ0-cs#search. [citováno 2025-05-22].

přeložil Mikuláš Konáč z Hodiškova, je *Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená*.²¹ Dílo představuje alegorický spor mezi Štěstím, Chudobou a Neštěstím, který reflektuje pojetí osudu, majetku a morálních hodnot. Štěstí je zde zobrazeno jako povrchní a vrtkavá síla, zatímco Chudoba vystupuje jako odolná a nezávislá postava, která nakonec nad Štěstím vítězí. Tím text přináší dvojitý výklad štěstí, nejen jako pozitivního principu, ale i jako zdroj pýchy. Zajímavostí v díle je, že Neštěstí zde není samostatnou silou, ale neoddělitelnou součástí Štěstí, což naznačuje jejich vzájemnou provázanost.

Posledním mým primárním pramenem k analýze je sbírka *Písň žáků darebáků*,²² která představuje soubor středověké satirické poezie. Ne všechny písně obsažené v této sbírce se věnují motivům, štěstí a neštěstí, avšak některé z nich poskytují zajímavý pohled na její roli v životě tehdejších studentů.

Analýza primárních pramenů mi ukázala, že motiv štěstí a neštěstí se ve starší české literatuře objevuje v širokém spektru žánrů. Každé z analyzovaných děl přistupuje k tomuto tématu z odlišné perspektivy. Přejít od analýzy primárních pramenů k analýze sekundární literatury je nutný pro zasazení motivu štěstí a neštěstí do širšího kulturně-historického kontextu. Zatímco primární texty mi poskytly vhled do konkrétních literárních reprezentací štěstí a neštěstí v českém prostředí, sekundární literatura mi umožní porozumět širším souvislostem.

Pro hlubší porozumění starší české literatuře a jejím interpretacím je nezbytné přihlídnout k literárněvědným studiím, které poskytují analytický rámec pro zkoumání alegorie. Ladislav Cejp ve své knize *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč*²³ podrobně rozebírá alegorii jako dominantní vyjadřovací prostředek středověké literatury, což je klíčové i pro porozumění zobrazení štěstí a neštěstí v dochovaných českých textech. Zvláštní význam pro tuto práci má publikace Milana Kopeckého *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova: příspěvky k poznání české literatury v období renesance*,²⁴ neboť přímo souvisí s primárními prameny této práce. Kopecký analyzuje Konáčovo dílo nejen jako literární fenomén, ale také v kontextu dobové myšlenkové proměny a adaptace zahraničních vzorů. Jeho práce mi pomáhá pochopit, jak se v českém prostředí formovalo pojetí

²¹ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.). *Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená*. Online. Ed. Jana HORÁKOVÁ. In: HORÁKOVÁ, Jana. *Alegorická postava Fortuny ve vybraných památkách starší české literatury*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 52-60. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d110u9/>. [citováno 2025-05-22].

²² MÉZL, Zdeněk, VIDMANOVÁ, Anežka a MERTLÍK, Rudolf. *Písň žáků darebáků*. Praha: Svoboda, 1971.

²³ CEJP, Ladislav a LANGLAND, William. *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč = The methods of medieval allegory and Langland's Piers the Plowman*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

²⁴ KOPECKÝ, Milan. *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova: příspěvky k poznání české literatury v období renesance*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.

štěstí a neštěstí, jak se měnily její atributy a jaké ideové poselství nesla její personifikace. Tyto dvě publikace mi tak poskytují metodologický a interpretační rámec, který doplňuje literárně-historický přístup i analýzu kulturních a dobových ideálů.

Nejvlivnějším filozofickým textem, který měl zásadní dopad na středověké filozofické chápání štěstí a neštěstí, je *Filosofie utěšitelka*²⁵ od Boëthia. Jedním z nejvýznamnějších motivů v díle je kontrast mezi Fortunou a Prozřetelností. Štěstí je v Filosofii utěšitelce zobrazeno jako vrtkavá a slepá síla, která uděluje a odebírá pozemské statky zcela nahodile.²⁶ Štěstí v díle není skutečným vládcem osudu, její moc je pouze zdánlivá, protože je podřízena vyššímu principu Prozřetelnosti, který řídí svět podle dokonalého řádu.²⁷

Augustinovo pojetí osudu s tímto myšlenkovým směrem úzce souvisí. Ve svém díle *O boží obci*²⁸ odmítá Fortunu jako nezávislou moc a místo ní zdůrazňuje Boží vůli.²⁹ Podle Augustina neexistuje skutečná náhoda, vše, co se ve světě děje, je součástí Boží prozřetelnosti. To, co lidé vnímají jako štěstí či neštěstí, je pouze projevem jejich omezeného chápání.³⁰ Augustin tímto přístupem odstranil Fortunu jako samostatnou sílu a místo ní dosadil křesťanský koncept Boží prozřetelnosti. Zabývá se také ženstvím Fortuny, spojuje ji s nestálostí.³¹

Vlivné bylo také dílo Tomáše Akvinského *Summa Theologiae*³² ve kterém se také věnuje tématu osudu a náhody. Klíčové jsou především otázky 22 a 116, v nichž se věnuje problematice Boží prozřetelnosti a osudu. V otázce 22 („O Boží prozřetelnosti“) Akvinský vysvětluje, že svět není ponechán napospas náhodě, nýbrž je řízen vyšším řádem, který stanovuje sám Bůh. Prozřetelnost neznamená pouze obecný plán, ale také konkrétní řízení jednotlivých událostí. Tímto pojetím Akvinský popírá možnost, že by existovala slepá, nestálá síla, jakou představovala Fortuna v antickém myšlení.³³ Podobným způsobem Akvinský v otázce 116 („O osudu“) odmítá pojetí osudu jako nevyhnutelného řetězce příčin a důsledků.³⁴

²⁵ BOËTHIUS, Anitius Manlius Torquatus Severinus. *Filosofie utěšitelka*. Online. Olomouc: Votobia, 1995. Dostupné z: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1009504/mod_resource/content/1/boetius%20-%20filosofie%20utesitelka.pdf. [citováno 2025-05-22].

²⁶ Tamtéž. s. 11.

²⁷ Tamtéž. s. 55-56.

²⁸ AUGUSTIN, Aurelius a NOVÁKOVÁ, Julie (překl.). *O boží obci knih XXII*. Praha: Karolinum, 2007.

²⁹ Tamtéž. s. 175.

³⁰ Tamtéž. s. 396.

³¹ Tamtéž. s. 152.

³² AQUINAS, Thomas. *Summa theologica*. Online. In: Christian Classics Ethereal Library. Dostupné z: <https://www.ccel.org/ccel/a/aquinas/summa/cache/summa.pdf>. [citováno 2025-05-22].

³³ Tamtéž. s. 276-284.

³⁴ Tamtéž. s. 1264-1269.

Výchozím bodem pro pochopení antických kořenů bohyně Štěstěny budou tři klíčové publikace. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*³⁵ Bořka Neškudly mi poskytne přehled o římské Fortuně a jejích kultovních aspektech. Robert Graves ve svém díle *Řecké mýty*³⁶ nabídne vhled do řeckých mytologických předobrazů a souvisejících božstev, která mohla ovlivnit vývoj této bohyně v římském prostředí. Zásadním zdrojem pro sledování tradice Fortuny a jejího přechodu do křesťanského myšlení bude práce Howarda Rollina Patche *The Tradition of the Goddess Fortuna in Medieval Philosophy and Literature*³⁷ která mi kromě antických základů umožní analyzovat i její pozdější vývoj ve středověké literatuře a filozofii. Howard Rollin Patch ve své studii sleduje vývoj konceptu Fortuny od antiky po středověk a analyzuje její literární i filozofické interpretace. Nejprve se věnuje jejím antickým kořenům a ukazuje, jak se římská Fortuna vyvinula z řecké Tyché, od bohyně náhody až po mocnou ochránkyni státu.³⁸ Následně sleduje její přechod do křesťanského myšlení, kde se raní teologové, zejména Augustin, snažili její působení podříditi Boží prozřetelnosti.³⁹ Vedle literární analýzy se studie zaměřuje i na ikonografii Fortuny, především na motiv Kola štěstěny, které symbolizuje nepředvídatelnost osudu.⁴⁰ Další pohled na dílo je z konceptu genderu, Patch ukazuje, že Fortuna byla vnímaná jako ženská postava.⁴¹ Patchova studie tak poskytuje komplexní přehled o proměně Fortuny od božstva po literární alegorii.

Nyní se zaměřím na kulturně-historický kontext středověké společnosti, s přihlédnutím na vnímání genderových rolí a stereotypů spojených s mužstvím a ženstvím. V tomto kontextu je důležité přihlédnout k obecným charakteristikám středověké společnosti, jak je popisují Jacques Le Goff ve svých pracích *Kultura středověké Evropy*,⁴² *Encyklopedie středověku*⁴³ a *Středověký člověk a jeho svět*⁴⁴ a Martin Nodl a František Šmahel v knize *Člověk českého středověku*.⁴⁵ Tyto práce mi umožní nahlédnout do toho, jak byly vnímány a utvářeny genderové role, jaké stereotypy formovaly postavení žen a mužů.

³⁵ NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha: Libri, 2004.

³⁶ GRAVES, Robert a HANUŠ, Jiří. *Řecké mýty*. Praha: Československý spisovatel, 2010.

³⁷ PATCH, Howard Rollin. *The Tradition of the Goddess Fortuna in medieval Philosophy and Literature*. Online. In: Smith College Studies in Modern Languages, roč. 3., č. 4, 1922. Dostupné z: <https://archive.org/details/thegoddessfortunainmediaepatch/page/n7/mode/2up>. [citováno 2025-05-22].

³⁸ Tamtéž. s. 10.

³⁹ Tamtéž. s. 16.

⁴⁰ Tamtéž. s. 147.

⁴¹ Tamtéž. s. 121.

⁴² LE GOFF, Jacques a ČERMÁK, Josef. *Kultura středověké Evropy*. Vydání třetí, ve Vyšehradu druhé. V Praze: Vyšehrad, 2020.

⁴³ LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude; ALESSIO, Franco; AMALVI, Christian; ARNALDI, Girolamo et al. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2024.

⁴⁴ LE GOFF, Jacques a BASTL, Ondřej. *Středověký člověk a jeho svět*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2003.

⁴⁵ NODL, Martin a ŠMAHEL, František. *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002.

Symbolika a atributy Štěstěny se v průběhu času proměňovaly, přičemž jedním z jejich nejvýraznějších a nejdéle přetrvávajících symbolů se stalo Kolo Štěstěny. Tento motiv, hojně rozšířený ve středověké Evropě, měl kořeny již v antice a odkazoval na cyklickou povahu osudu. D. M. Robinson ve své studii *The Wheel of Fortune* podrobně analyzuje vývoj tohoto symbolu. Poukazuje na to, že Kolo Štěstěny bylo vnímáno jako mechanismus nevyhnutelného osudu, který náhodně pozvedává a sráží jednotlivce bez ohledu na jejich zásluhy.⁴⁶ Jméno a přívlastky bohyně Fortuny také nesly zásadní význam pro její vnímání. J. B. Carter v práci *The Cognomina of the Goddess "Fortuna"* analyzuje různé přídomky, které byly Fortuně v antických i středověkých textech přisuzovány. Studie ukazuje, že jednotlivé epitetony reflektují různé podoby Fortuny, od ochránčyně až po nestálou sílu přinášející zkázu. Tento víceznačný charakter Fortuny podtrhuje její proměnlivou povahu a neuchopitelnost.⁴⁷ Další důležitou analýzu významu Fortuny v rámci středověké symboliky přináší C. M. Radding v článku *Fortune and her Wheel: The Meaning of a Medieval Symbol*. Rozebírá, jak se Kolo Štěstěny v průběhu středověku vyvíjelo nejen v rámci umění, ale i v didaktických a náboženských textech. Zdůrazňuje, že středověcí autoři často využívali tento symbol jako morální lekci, přičemž Kolo Štěstěny nebylo jen vizuální metaforou, ale i nástrojem k výchově a šíření křesťanského pohledu na osud a pokoru.⁴⁸ V rámci vývoje mechanického zobrazení tohoto symbolu poskytuje zásadní vhled A. H. Nelson v práci *Mechanical Wheels of Fortune, 1100–1547*. Zaměřuje se na konkrétní středověké mechanické reprezentace Kola Štěstěny, které byly často součástí kostelních a městských hodinových mechanismů.⁴⁹

Další autor, který se věnuje tématu Štěstěny je Martin Nejedlý. Jeho dílo *Fortuny kolo vrtkavé: láska, moc a společnost ve středověku* představuje rozsáhlé dílo věnující se konceptu Štěstěny ve středověké společnosti. Ve svém zpracování Nejedlý popisuje koncept Fortuny jako nestálé, nevyzpytatelné síly, která formuje lidské osudy bez ohledu na zásluhy jednotlivců. Martin Nejedlý se ve vybraných kapitolách zaměřuje na osudovost, nestálost lidského štěstí a moc Fortuny nad lidskými životy. Postava Meluzíny, kouzelné bytosti s lidskými i nadpřirozenými rysy, se v této interpretaci stává ztělesněním proměnlivého osudu, jenž je

⁴⁶ ROBINSON, D. M. *The Wheel of Fortune*. *Classical Philology*, Online. In: *Classical Philology*, roč. 41, č. 4. s. 207–216. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/267004>. [citováno 2025-05-22].

⁴⁷ CARTER, J. B. *The Cognomina of the Goddess "Fortuna"*. Online. In: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, roč. 31. s. 60–68. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/282639>. [citováno 2025-05-22].

⁴⁸ RADDING, C. M. *Fortune and her Wheel: The Meaning of a Medieval Symbol*. Online. In: *Mediaevistik*, 5. s. 127–138. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42584434>. [citováno 2025-05-22].

⁴⁹ NELSON, A. H. *Mechanical Wheels of Fortune, 1100-1547*. Online. s. 227–233. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/751198>. [citováno 2025-05-22].

určován nejen její vlastní povahou, ale i zásahy vnějších sil, včetně Fortuny.⁵⁰ Dílo přispívá k pochopení různých aspektů vrtkavosti Štěstěny.

Gender jako historická kategorie představuje klíčový nástroj pro analýzu literárních a kulturních reprezentací žen a mužů. Joan W. Scott ve své průlomové studii *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*⁵¹ zdůrazňuje, že gender nelze chápat pouze jako biologicky danou vlastnost, ale i jako historicky utvářený konstrukt, který vzniká v konkrétních sociálních a kulturních podmínkách.⁵² Scott argumentuje, že gender je dynamickou kategorií, která je určována nejen rozdíly mezi muži a ženami, ale i mocenskými vztahy.⁵³ Ve středověkém myšlení byly tyto role silně vázány s náboženskými, filozofickými a sociálními konstrukty – ženství bylo spojováno s emocemi, nestálostí a tělesností, zatímco mužství bylo chápáno právě jako opak: racionalita, stabilita a duchovní nadřazenost.⁵⁴

Michaela Malaníková ve své studii *Oddělené sféry, nebo komplementarita? Interakce mužů a žen na pozadí středověkého města*⁵⁵ zkoumá pomalé přijímání genderových konceptů v české historiografii středověku⁵⁶ a zabývá se interakcemi mužů a žen ve středověkém městě. V další studii *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*⁵⁷ Malaníková upozorňuje, že tradiční negativní pohled na ženy ve středověku je často zkreslený, protože vychází převážně z textů psaných duchovními, kteří byli jedinou gramotnou vrstvou společnosti⁵⁸. Ve třetí studii, *Aby se žádné pohlaví necítilo opovrženým, přijal Bůh podobu a zrodil se z ženy*,⁵⁹ kterou v této práci rovněž využiji, se Malaníková zabývá pojetím mužství a ženství ve středověku a aplikací konceptu genderu na toto období. Zatímco normativní prameny, především Písmo, prezentovaly mužské pohlaví jako nadřazené a racionální a ženské jako slabší a druhořadé⁶⁰, autorka zdůrazňuje, že „běžný

⁵⁰ NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé: láska, moc a společnost ve středověku*. Praha: A. Skřivan ml, 2003. s. 16-99.

⁵¹ SCOTT, J. W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. Online. In: *The American Historical Review*, roč. 91, č. 5. s. 1053–1075. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1864376>. [citováno 2025-05-22].

⁵² Tamtéž. s. 1067.

⁵³ Tamtéž. s. 1069.

⁵⁴ Tamtéž. s. 1070.

⁵⁵ MALANÍKOVÁ, M. A. *Oddělené sféry, nebo komplementarita? Interakce mužů a žen na pozadí středověkého města*. In: *Theatrum Historiae*, 5, s. 215–225. Dostupné z:

<https://theatrum.upce.cz/index.php/theatrum/article/view/205/1626>. [citováno 2025-05-23].

⁵⁶ Tamtéž. s. 215.

⁵⁷ MALANÍKOVÁ, Michaela. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: *Historik na Moravě*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2009, s. 603-610.

⁵⁸ Tamtéž. s. 603-604.

⁵⁹ MALANÍKOVÁ, Michaela Antonín. „Aby Se Žádné Pohlaví Necítilo Opovrženým, Přijal Bůh Podobu Muže a Zrodil Se z Ženy“. *Zkoumání Středověku Prizmatem Genderu*. In: *Historická dílna VII, Sborník příspěvků přednesených v roce 2012*, Ed. ŠPAČKOVÁ, Lenka a STOČEŠ, Jiří. 2013. s. 123–132.

⁶⁰ Tamtéž. s. 123-124.

život byl dalek rigidnímu rozdělení rolí podle pohlaví“.⁶¹ Studie dále vysvětluje vývoj pojmu gender ve společenských vědách od 70. let 20. století, zejména vliv Joan Scott, která definovala gender jako „kategorie odvozené ve výraznější míře z kultury“⁶²

Všechny tři studie Michaely Malaníkové mi poskytují ucelený přehled o tom, jak bylo ve středověku nahlíženo na ženství a mužství.

Ve své práci se dále opírám o autorku Věru Soukupovou a její práci *Proměny genderových reprezentací v literatuře husitské doby*,⁶³ která přináší pohled na změny postavení žen v dobové literatuře. Autorka ukazuje, že ženy v husitském prostředí získávaly aktivnější roli, ve veřejném, ale i náboženském životě.⁶⁴ Práce Věry Soukupové mi poskytuje další pohled na ženství a mužství v kultuře středověku.

Tímto uzavírám přehled primární i sekundární literatury, která tvoří základ této práce. Následující kapitoly se budou věnovat postupnému rozpracování témat, které s motivy štěstí a neštěstí v analyzovaných textech úzce souvisí, konkrétně jde o historický původ a vývoj obrazu bohyně Fortuny, pojetí alegorie ve středověké kultuře a otázkám genderu. Teprve poté bude přistoupeno k analýze štěstí a neštěstí ve vybraných primárních textech.

1.2 Původ a adaptace Štěstěny (od antiky, až po raně středověké křesťanství)

Přestože se tato práce zaměřuje primárně na motivy štěstí a neštěstí, nelze je plně pochopit bez představení bohyně Štěstěny. Fortuna je totiž jedním z nejvýznamnějších symbolů proměnlivosti osudu, a právě její obraz formoval vnímání štěstí a neštěstí v literatuře i filozofii. Proto je nezbytné nejprve osvětlit její roli a vývoj, než se posunu k analýze samotných pojmů štěstí a neštěstí ve středověkých textech.

Koncept bohyně Štěstěny prošel v antické kultuře výrazným vývojem. Tato kapitola stručně představuje přechod od řecké bohyně Tyché k římské Fortuně a její pozdější adaptaci v křesťanském prostředí. Hlavními zdroji pro analýzu této proměny jsou práce Roberta Gravese,⁶⁵ který se věnoval mytologickým kořenům bohyně Tyché, Jaroslava Neškudly,⁶⁶ který

⁶¹ Tamtéž. s. 124.

⁶² Tamtéž. s. 125.

⁶³ SOUKUPOVÁ, Věra. *Proměny genderových reprezentací v literatuře husitské doby*. In: Husitské re-formace: proměna kulturního kódu v 15. století. Praha: NLN, 2019 s. 173-200.

⁶⁴ Tamtéž s. 174.

⁶⁵ GRAVES, Robert a HANUŠ, Jiří. *Řecké mýty*. Praha: Československý spisovatel, 2010.

⁶⁶ NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha: Libri, 2004.

zkoumal římské vnímání Fortuny, a Howarda R. Patche,⁶⁷ který se zabýval vývojem Fortuny ve středověkém myšlení.

1.2.1 Tyché v řecké společnosti

V řeckém prostředí byla Tyché vnímána jako zosobnění štěstí, osudu a náhody. Její působení bylo nevyzpytatelné⁶⁸. Její hlavní atribut byl míč, se kterým si nahodile pohazovala.⁶⁹ Míč představoval nestálost její přízně a naznačoval, že štěstí se může kdykoliv obrátit. Tyché bývala spojována s bohyní Nemesis, která vyrovnávala přebytek štěstí, který Tyché poskytl v přehnané míře.⁷⁰ Tento vztah mezi bohyněmi poukazuje na chápání osudu jako síly, která musela být vyvážená.

1.2.2 Přejít od Tyché k Fortuně v římské společnosti

Proměna řecké bohyně Tyché v římskou Fortunu je příkladem kulturního přetváření náboženských představ mezi dvěma civilizacemi. Zatímco Tyché byla bohyní nepředvídatelného štěstí a osudu jednotlivců,⁷¹ římská Fortuna nabyla širšího významu a stala se především státním božstvem.⁷² Fortuna začala nabývat širšího významu a postupně absorbovala atributy Tyché.⁷³ Fortuna byla spojována s řadou přívlastků odrážejících různé aspekty její moci, například Fortuna Bona/Mala (představitelka šťastného/nešťastného osudu), Fortuna Primigenia (prvotní Fortuna, spojená s věštírnami), či Fortuna Redux (bohyně šťastného návratu, uctívána v souvislosti s vítěznými návraty vojevůdců).⁷⁴ Řekové chápali osud jako slepou sílu, která se vymyká lidské kontrole, což symbolizovala Tyché svým nestálým chováním a nahodilým pohazováním si s míčem. Naproti tomu Římané, přetvořili Fortunu ve výraznějším směru, přizpůsobili ji své ideologii a učinili ji součástí státního kultu, který byl podporován i panovníky.⁷⁵

1.2.3 Adaptace Štěstěny v raném křesťanském období

Raný středověk byl obdobím zásadních proměn v chápání světa a lidského osudu. S šířením křesťanství docházelo k postupnému přehodnocování antických představ, včetně obrazu

⁶⁷ PATCH, Howard Rollin. *The Tradition of the Goddess Fortuna in medieval Philosophy and Literature*. Online. In: *Smith College Studies in Modern Languages*, roč. 3., č. 4, 1922. Dostupné z: <https://archive.org/details/thegoddessfortunainmediaepatch/page/n7/mode/2up>. [citováno 2025-05-22].

⁶⁸ GRAVES, Robert a HANUŠ, Jiří. *Řecké mýty*. Praha: Československý spisovatel, 2010. s. 123.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž. s. 124.

⁷¹ Tamtéž. s. 123.

⁷² NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha: Libri, 2004. s. 78.

⁷³ Tamtéž. s. 79.

⁷⁴ Tamtéž. s. 77-78.

⁷⁵ Tamtéž. s. 78.

bohyně Fortuny. Fortuna, původně uctívaná jako mocná síla ovlivňující lidské životy, se v raně středověkém křesťanském prostředí musela vyrovnat s novým pohledem na svět. Křesťanství přineslo koncept všemohoucího Boha, který řídí běh světa a určuje osudy lidí. V tomto kontextu se tradiční pojetí Fortuny jako nezávislé a často svévolné bohyně štěstí, neštěstí a náhody dostalo do konfliktu s křesťanským konceptem o Boží prozřetelnosti, čemuž se v následujících řádcích budu stručně věnovat.

Fortuna, pohanská bohyně náhody, štěstí a neštěstí se v raně křesťanském myšlení setkala s výrazným odporem církevních otců, kteří ji často spojovali se zlem a odmítali její existenci jako skutečné božstvo. Lactantius a svatý Jeroným ji například považovali za ducha zla,⁷⁶ který je v rozporu s křesťanským Bohem. Augustin tvrdil, že i když se některé události mohou jevit jako náhodné, ve skutečnosti jsou řízeny Boží vůlí.⁷⁷ Tomáš Akvinský, jeden z nejvýznamnějších středověkých filozofů, ve svém díle *Summa Theologica* se rovněž zabývá vztahem náhody a Boží prozřetelnosti. Podle Akvinského není svět ponechán nahodilosti, ale podléhá vyššímu řádu stanovenému Bohem. Prozřetelnost podle Akvinského zahrnuje nejen obecné dění, ale i konkrétní události.⁷⁸ Tímto přístupem Akvinský odmítá představu Fortuny, jako slepé a proměnlivé síly a zároveň odmítá představu osudu jako nezvratných náhodných událostí.⁷⁹

Středověcí filozofové tedy začlenili Fortunu do svých úvah jako symbol náhody a proměnlivosti, který je zároveň podřízený vyšší božské vůli.

Autoři děl ve svých dílech zachovávali tradiční obraz vrtkavé Fortuny, kterou chápali jako alegorickou postavu zosobňující náhodu, morální ponaučení či božskou spravedlnost. Často se objevuje nejen jako postava samotná, ale i jako symbol štěstí či neštěstí, což mě bude zajímat v rámci této práce a v pozdější analýze vybraných středověkých textů.

1.3 Alegorie ve středověku

Alegorie hrála v literatuře a kultuře středověku klíčovou roli, protože umožňovala středověkým autorům vyjádřit a interpretovat složité myšlenky a koncepty prostřednictvím symbolických obrazů a příběhů. Podstatným rysem alegorie je, že vedle doslovného významu má i významové vrstvy další: nejčastěji to bývá vrstva alegorie morální a vrstva alegorie

⁷⁶ PATCH, Howard Rollin. *The Tradition of the Goddess Fortuna in medieval Philosophy and Literature*. Online. In: Smith College Studies in Modern Languages, roč. 3., č. 4, 1922. s. 16. Dostupné z: <https://archive.org/details/thegoddessfortunainmediaepoch/page/n7/mode/2up>. [citováno 2025-05-22].

⁷⁷ AUGUSTIN, Aurelius a NOVÁKOVÁ, Julie (překl.). *O boží obci knih XXII*. Praha: Karolinum, 2007. s. 175.

⁷⁸ AQUINAS, Thomas. *Summa theologica*. Online. In: Christian Classics Ethereal Library. s. 276-284. Dostupné z: <https://www.ccel.org/ccel/a/aquinas/summa/cache/summa.pdf>. [citováno 2025-05-22].

⁷⁹ Tamtéž. s. 1264-1269.

historické.⁸⁰ Alegorie tedy umožňuje víceúrovňové čtení textu, kde každý významový plán přináší další hloubku a kontext. Alegorie tedy nejenže poskytovala nástroj pro literární tvorbu, ale také sloužila jako prostředek pro interpretaci motivů štěstí a neštěstí.

Hlavním pramenem pro tuto kapitolu bude dílo Ladislava Cejpa *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč*.⁸¹ Cílem této kapitoly je prozkoumat význam alegorie ve středověké literatuře a kultuře a naznačit, jakým způsobem alegorie přispěla k formování středověkého myšlení. Tato kapitola se zaměří na definici alegorie, její význam v literatuře a kultuře středověku, a na to, jak alegorie pomáhala středověkému člověku interpretovat svět kolem sebe.

Poměr alegorie k historii, vymezuje Isidorus Hispalensis ve své encyklopedické práci *Etymologiae*. Podle něj: „*Inter historiam, et argumentum, et fabulam interest. Nam historiae sunt res verae, quae factae sunt. Argumenta sunt, quae etsi facta non sunt, fieri tamen possunt. Fabulae vero sunt quae nec facta sunt, nec fieri possunt, quia contra naturam sunt*“⁸². (Je rozdíl mezi historií, zápletkou a příběhem. Neboť historie jsou pravdivé věci, které se staly. Existují argumenty, které, i když nebyly učiněny, mohou být učiněny. Ale jsou bajky, které ani nevznikly, ani se nedají vytvořit, protože jsou v rozporu s přírodou.) Tento citát nám ukazuje, jak se alegorie odlišuje od historie. Zatímco historie se zabývá skutečnými událostmi, které se již staly, alegorie představuje jakési zobrazení událostí, které se sice neodehrály v reálném světě, ale mohly by se stát. Alegorie tedy často zobrazuje situace nebo události, které jsou přenesením skutečnosti do sféry možné, nikoliv historické. Tento přístup ukazuje, že alegorie je způsob vyjádření, který vytváří obraz nebo symbolickou interpretaci skutečnosti, čímž umožňuje hlubší pochopení a poselství, než by to bylo možné v rámci pouhého vyprávění.

Alegorie měla klíčový význam v křesťanském myšlení, zejména v biblickém výkladu. Výklad alegorie podle Isidora Hispalensis byl základem pro pochopení její role v křesťanské tradici. Podle Isidora má básník za úkol převést skutečné události do jiných, obrazných podob, které mají nějaký estetický či morální rozměr.⁸³ Středověká poezie využívala alegorii k přenosu historických a morálních témat do obrazů a symbolů, které měly hlubší významy.

⁸⁰ CEJP, Ladislav a LANGLAND, William. *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč = The methods of medieval allegory and Langland's Piers the Plowman*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961. s. 7.

⁸¹ CEJP, Ladislav a LANGLAND, William. *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč = The methods of medieval allegory and Langland's Piers the Plowman*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

⁸² Tamtéž. s. 24.

⁸³ Tamtéž.

1.3.1 Metody středověké alegorie

Personifikace je metodou středověké alegorie, která umožňuje přetváření abstraktních pojmů do postav. Abstraktní pojmy, jako například Štěstěna, bývají ztvárněny jako postavy, v tomto případě jako žena s kolem, což symbolizuje proměnlivost osudu. Další postava, jako Ctnost, může být zobrazena jako vznešená osoba. Ve středověkých dílech se setkáme s promluvou samotné abstrakce, což je časté ve středověkých textech.⁸⁴

Alegorické příběhy jsou navrženy tak, aby nesly více významových rovin. Můžou se v nich objevit struktury, jako je putování nebo sen, které postavám umožňují procházet různými symbolickými situacemi. Dílo se v tomto kontextu stává materií, která je alegorickým způsobem zpracována, přičemž materií se rozumí vše, co lze alegoricky interpretovat, nejen příběh, ale také bajky, paraboly, přísloví, obrazy, traktáty a další formy.⁸⁵ Tyto struktury slouží k tomu, aby čtenáři poskytly hlubší vhled do morálních a filozofických témat, která jsou prostřednictvím alegorie vyjádřena.

Symbolika a ikonografie jsou prvky středověké alegorie. Konkrétní symboly nesou ustálené významy, které čtenářům pomáhají interpretovat text. Například lev může být symbolem odvahy nebo had může představovat pokušení nebo zlo. Stejně jako v oblasti lidských postav může být v alegorii symbolizováno také mnoho věcí, jako jsou pokrmy, domy, zbraně, šperky atd. Všechny věci mohou být alegorizovány, a opět mají druhý skrytý význam.⁸⁶ Výklad alegorických symbolů je důležitý pro pochopení hlubších významů v literárních i výtvarných dílech.

Alegorie se odlišuje od symbolu a metafory především svým účelem a funkcí. Zatímco symbol a metafora jsou v podstatě způsoby vyjádření, které zjednodušují významy, alegorie je komplexní a rozvinutější metoda, která umožňuje vkládat do textu více vrstev významu. *Poetika* George Puttenham, který se zabývá definicí alegorie, spojuje alegorii jako změnu významu, která se vztahuje na celý text, na rozdíl od metafory, která mění význam jen jednoho slova. Tento přístup ukazuje, že alegorie je v podstatě změnou významu více slov nebo celých vět. Zatímco metafora je změnou významu jediného slova. V obou případech se však jedná o změnu významu, něco jiného je míněno a něco jiného je vyjádřeno.⁸⁷ Alegorie tedy představuje prodlouženou metaforu, která zasahuje do širšího rámce textu, zatímco metafora se týká konkrétního slova.

⁸⁴ Tamtéž. s. 43

⁸⁵ Tamtéž. s. 56.

⁸⁶ Tamtéž. s. 50.

⁸⁷ Tamtéž. s. 17.

1.3.2 Funkce alegorie

Prostřednictvím alegorie se složité myšlenky a morální poučení přenášely pomocí obrazů a příběhů, což usnadňovalo jejich pochopení. Jak uvádí Cejp, alegorie morální odráží nadstavbové prvky, které lze plně pochopit pouze v kontextu historicko-společenského rámce.⁸⁸ Doslovný význam je v tomto případě pouze výchozím bodem, přičemž hlavním cílem není se na něj omezit.

V alegorii, jak Cejp zdůrazňuje, se vedle doslovného významu často objevují další vrstvy, jako jsou morální a historické alegorie,⁸⁹ to činí příběhy složitějšími a atraktivnějšími pro čtenáře.

1.3.3 Interpretace středověké alegorie na příkladu

Ačkoli Božská komedie Danteho Alighieriho není mým primárním pramenem, zasluhuje zmínku jako příklad středověké alegorické literatury. Na tomto příkladu lze názorně ukázat, jaká role alegorie ve středověkém myšlení hrála. Alegorie zde slouží k vyjádření duchovních i morálních významů a umožňuje autorovi formulovat hlubší pravdy o lidské existenci. Stručně proto připomenu, jak Dante alegoricky zachycuje duchovní cestu člověka.

V prvním zpěvu básně Dante zabloudí v tmavém lese, což představuje zkažený život jeho doby.⁹⁰ „První zpěv má význam alegorický. Básník zabloudil v tmavém lese, tj. ve víru zkaženého života své doby. Zde potkal tři šelmy, a sice pardála (chlipnost), lva (hrdost a panovačnost) a vlčici (lakotu a hrabivost), které mu zabraňují dostoupiti vršku spásy, který světlo pravdy ozářuje”.⁹¹ Danteho průvodcem je Vergilius, který je personifikací lidské moudrosti. „Tu mu milost boží sešle v podobě Virgila, který jest personifikací nejvyšší lidské moudrosti, vysvoboditele, jenž jej z hvozdu toho vyvede, a sice peklem a očištěm; v ráj vydati se nemůže, zde třeba již křesťanského osvícení a božské milosti”⁹². Vergilius vede Danteho skrze peklo a očištěc, zatímco Beatrice, která představuje božskou milost, ho vede do ráje.⁹³

Tento stručný pohled na Božskou komedii alespoň naznačuje, jak lze alegorii vnímat jako složitý literární nástroj, který umožňuje současně zprostředkovat doslovný děj, ale i hlubší duchovní a morální významy. Přestože jde jen o stručné přiblížení, poukazují, že alegorie zde neplní jen stylistický prostředek literatury, ale lze i za pomoci alegorie uchopit otázky ohledně lidského osudu a božského vztahu.

⁸⁸ Tamtéž. s. 8.

⁸⁹ Tamtéž. s. 7.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž.

V závěru této kapitoly musím zdůraznit, že alegorie byla klíčovým nástrojem pro vyjádření složitých myšlenek a morálních témat ve středověké literatuře. Vzhledem k tomu, že moje primární prameny jsou alegorické texty, kde se často objevují personifikace jako nástroj pro ztvárnění abstraktních pojmů, bylo důležité objasnit roli alegorie. Personifikace postav jako například štěstí a neštěstí nejsou pouze literárními prostředky, ale prostředky alegorického vyjádření, které poskytují hlubší a vícerozměrné významy. Alegorie tak neobohacuje jen formu textu, ale také umožňuje efektivní vyjádření skrytých témat.

1.4 Gender

Před samotnou analýzou primárních pramenů, která bude zaměřena na motivy štěstí a neštěstí ve starší české literatuře, je nezbytné věnovat se vymezení pojmu gender a jeho uplatnění v literární vědě. Vzhledem k tomu, že některé z analyzovaných pramenů personifikují abstraktní pojmy, v podobě ženských či mužských figur, je třeba předem objasnit, jak bude gender v této práci chápán. Protože se práce zaměřuje na texty vzniklé v prostředí středověké kultury, bude gender sledován s ohledem na dobové představy o mužských a ženských stereotypech a vlastnostech.

1.4.1 Gender v literární vědě

Pojem gender označuje sociální a kulturní konstrukce spojené s mužstvím a ženstvím, které se liší od biologického pohlaví, které je založeno na fyzických znacích jednotlivce.⁹⁴ Gender se proto nevztahuje nutně na biologickou predispozici, ale na způsoby, jakými je určité chování, identita a společenské postavení spojeno se sociálním očekáváním vůči ženám a mužům.⁹⁵

Gender v literatuře představuje důležitou analytickou kategorii, díky níž lze zkoumat, jak jsou v textech vytvářeny a upevňovány stereotypní představy o mužích a ženách. Literární díla tak často odrážejí společenské normy své doby. Zvláště v prostředí středověké literatury je často zřejmá snaha prezentovat ženský princip jako odvozený a méně hodnotný oproti principu mužskému.⁹⁶ Jazyk středověkých literárních děl často odráží spíše normativní ideály společnosti než skutečnou každodenní realitu.⁹⁷

⁹⁴ MALANÍKOVÁ, M. A. *Oddělené sféry, nebo komplementarita? Interakce mužů a žen na pozadí středověkého města*. In: *Theatrum Historiae*, 5, s. 215–225. s. 216. Dostupné z: <https://theatrum.upce.cz/index.php/theatrum/article/view/205/1626>. [citováno 2025-05-23].

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ MALANÍKOVÁ, Michaela. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: *Historik na Moravě*. 1. vyd. Brno: Maticе moravská, 2009, s. 603–610. s. 604.

⁹⁷ MALANÍKOVÁ, Michaela Antonín. „*Aby Se Žádné Pohlaví Necítilo Opovrženým, Přijal Bůh Podobu Muže a Zrodil Se z Ženy*“. *Zkoumání Středověku Prizmatem Genderu*. In: *Historická dílna VII, Sborník příspěvků přednesených v roce 2012*, Ed. ŠPAČKOVÁ, Lenka a STOČEŠ, Jiří. 2013. s. 123–132. s. 124.

Tuto koncepci genderu jako kulturně a sociálně konstruované kategorie rozvíjí také Joan W. Scott, která ve studii *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*⁹⁸ definuje gender jako prvek utvářející sociální vztahy založené na vnímaných rozdílech mezi pohlavími a zároveň jako primární způsob vyjadřování vztahů moci.⁹⁹ Gender podle Scott neslouží jen k vyjádření rozdílů mezi pohlavími, ale pomáhá odhalovat významy a vztahy v lidské společnosti.¹⁰⁰

1.4.2 Přístupy k genderu v literární vědě

V literární vědě existuje více přístupů k analýze genderu. Jedním z prvních směrů, které upozornily na potřebu reflektovat postavení žen v dějinách a kultuře, byla feministická kritika, úzce spjatá s politickým klimatem šedesátých let 20. století. Tento přístup usiloval mimo jiné o zviditelnění ženských zkušeností a o přehodnocení tradičních dějin.¹⁰¹ Feministická kritika však byla někdy kritizována za přílišnou jednostrannost a tendenci vnímat dějiny žen primárně jako dějiny útlaku.¹⁰² Tato jednostrannost vedla k rozvoji novějších přístupů, zejména k genderovým studiím, které se soustředí nikoli na ženy či muže jako biologické entity, ale na vytváření a prosazování genderových identit.¹⁰³

Genderová studia se tedy zaměřují na zkoumání kulturně-historických konstrukcí maskulinity a femininity, na jazyk, pojmosloví a faktory ovlivňující utváření ženské a mužské identity v dané společnosti.¹⁰⁴ Tento přístup tedy nabízí pohled na vztahy mezi pohlavími a na roli genderu v kultuře a literatuře.

Koncept maskulinity a femininity je v rámci genderových přístupů chápán především jako historicky a kulturně podmíněná konstrukce, nikoli jako přímý důsledek biologického pohlaví. O tom svědčí i probíhající diskuse o míře vlivu přirozených dispozic ve srovnání s vlivy kulturními, přičemž jako východisko se stále více uplatňuje kulturně-historický přístup.¹⁰⁵ Tyto přístupy k genderu jsou v literárním výzkumu užitečné zejména při analýze stereotypů, literárních reprezentací a symbolických významů, které formují a odrážejí dobové představy o mužích a ženách. Právě v této rovině se gender stává klíčovým analytickým nástrojem i pro

⁹⁸ SCOTT, J. W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. Online. In: *The American Historical Review*, roč. 91, č. 5. s. 1053–1075. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1864376>. [citováno 2025-05-22].

⁹⁹ Tamtéž. s. 1067.

¹⁰⁰ Tamtéž. s. 1070.

¹⁰¹ MALANÍKOVÁ, Michaela. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: *Historik na Moravě*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2009, s. 603-610. s. 605.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 605-606.

interpretaci alegorických textů, které tematizují abstraktní pojmy jako štěstí a neštěstí skrze personifikaci.

1.4.3 Genderové stereotypy ve středověké literatuře

Středověká literatura významně přispívala k utváření a stabilizaci genderových představ, které byly úzce vázány s dobovým morálním, náboženským a sociálním diskurzem.

Texty nejen reflektovaly rozvržení rolí mužů a žen ve společnosti, ale aktivně je reprodukovaly a posilovaly. Představy o ženách byly spíše negativní, i když se najdou i nějaké příklady, kde ženy byly popisovány příznivě.¹⁰⁶ Tento obraz byl šířen především prostřednictvím duchovní literatury, jejíž autoři, duchovní, byli dlouho jedinými gramotnými členy společnosti.¹⁰⁷

Významný příspěvek k porozumění těmto představám přináší studie Věry Soukupové, která analyzuje literární reprezentace mužských a ženských postav v období husitství. Autorka ukazuje, že ženská postava byla v této době často spojována s negativními charakteristikami, především lstivostí, falešností, klamáním a svůdností.¹⁰⁸ Tato literární tradice, spojující ženskou postavu se zradou a nepravostí, nebyla omezena na jediný ideologický rámec, ale přetrvávala napříč různými náboženskými skupinami. Jak Soukupová upozorňuje: „*Tato tradice založená na asociaci mezi ženou a zrádností či falešností si zachovala platnost napříč náboženskými skupinami*“.¹⁰⁹ Obraz ženy jako nebezpečné a bytosti se silně projevuje také v gnómičké literatuře. V některých případech se dokonce stává zosobněním všeho zla.¹¹⁰ Co se týče mužských reprezentací, maskulinita v literatuře středověku byla spojována s ideály duchovní síly, odolnosti a schopnosti čelit pokušení. Duchovní i literární diskurz této doby často využíval obraz boje k symbolickému vyjádření vnitřní ctnosti a k budování vzoru duchovního hrdiny.¹¹¹ V husitském kontextu navíc dochází k určitému „překódování“ genderových reprezentací ženských postav. Ženské postavy mohly být literárně zobrazeny pozitivně, ale pouze v tehdy, pokud se připodobnily mužskému ideálu.¹¹²

Gender v husitské středověké literatuře neplní pouze popisnou roli, ale stává se aktivním nástrojem. Autoři využívají stereotypy o ženách i mužích jako prostředek společenské i

¹⁰⁶ Tamtéž. s. 603.

¹⁰⁷ Tamtéž. s. 604.

¹⁰⁸ SOUKUPOVÁ, Věra. *Proměny genderových reprezentací v literatuře husitské doby*. In: Husitské re-formace: proměna kulturního kódu v 15. století. Praha: NLN, 2019 s. 173-200. s. 178.

¹⁰⁹ Tamtéž. s. 182.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Tamtéž. s. 191.

¹¹² Tamtéž. s. 200.

náboženské kritiky.¹¹³ Toto potvrzuje i výklad Joan W. Scott, podle níž gender není jen souhrn znaků odlišujících pohlaví, ale především nástroj vyjadřující mocenské vztahy a struktury ve společnosti.¹¹⁴ Zároveň však nelze středověké genderové stereotypy chápat jako neměnné a dané. Jak upozorňuje Michaela Malaníková, skutečný život žen byl často pestřejší a realističtější než jejich literární obrazy.¹¹⁵ Stereotypy v literatuře tak odrážejí především kulturní a ideologické normy, které byly prostřednictvím literární tvorby předávány a upevňovány.

1.4.4 Stereotypní vlastnosti ženství a mužství ve středověké kultuře

Obraz ženy ve středověkém myšlení a literatuře byl formován především náboženskými a filozofickými normami, které jí přisuzovaly podřízené a druhořadé postavení vůči muži.¹¹⁶ Tento výklad vycházel z tradice a z autority Augustina, podle něhož byla žena stvořena až po muži a z jeho těla, čímž se symbolicky stvrzovala její závislost i podřízenost muži.¹¹⁷

Na ženu bylo nahlíženo jako na bytost ovládanou tělem a slabou, a proto v očích církevní autority byla méněcenná a vyžadující vnější kontrolu.¹¹⁸

Teologické a kulturní představy o ženství ve středověku se soustřeďovaly na několik klíčových oblastí, které byly vnímány jako problematické a vyžadující regulaci. Jak ukazuje Le Goff, vlastnosti připisované ženám se opakovaly ve třech základních motivech: tělesnosti, řeči a panenství.¹¹⁹ Ženské tělo bylo vnímáno jako nestálé a obtížně ovladatelné, což vedlo k přesvědčení, že žena není schopna řídit sama sebe.¹²⁰

Středověké myšlení o ženách bylo utvářeno silným dualismem, který byl utvářen mezi dvěma základními archetypy, Marií a Evou. Nebyly vnímány jen jako dobré nebo jen jako špatné, ale obojí zároveň. Mohly být zobrazovány jako čisté a ctnostné, ale zároveň jako hříšné a nebezpečné.¹²¹ Tato dvojí role určovala veškeré vnímání žen: buď byly pokorné nebo byly zdrojem hříchu.

¹¹³ Tamtéž. s. 199.

¹¹⁴ SCOTT, J. W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. Online. In: *The American Historical Review*, roč. 91, č. 5. s. 1053–1075. s. 1067. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1864376>. [citováno 2025-05-22].

¹¹⁵ MALANÍKOVÁ, Michaela. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v mediévistice*. In: *Historik na Moravě*. 1. vyd. Brno: Matice moravská, 2009, s. 603–610. s. 604.

¹¹⁶ LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude; ALESSIO, Franco; AMALVI, Christian; ARNALDI, Girolamo et al. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2024. s. 413.

¹¹⁷ Tamtéž. s. 415.

¹¹⁸ Tamtéž. s. 419.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž. s. 422.

Na rozdíl od negativně konstruovaného obrazu ženství bylo mužství ve středověké kultuře vnímáno jako ideál aktivní a tvořivé síly. Muž měl jednat, ovládat své okolí, nést odpovědnost a být nositelem kultury a poznání. Zatímco žena byla spojována s pasivitou, muž byl chápán jako ten, kdo má vůli a schopnost dávat věcem řád a smysl. Jak konstatuje Le Goff, mužská identita byla zaměřena především na duchovní rovinu, vůli k jednání a schopnost vytvářet kulturní hodnoty.¹²²

Tato představa byla hluboce zakořeněna v každodenních společenských rolích, kde muž fungoval jako norma, která dává řád. Ve srovnání se ženou, byl prezentován jako jednotný a stálý.¹²³

1.4.5 Můj přístup k genderu v literární analýze

Ačkoliv gender nebude v této práci hlavním tématem, považuji ho za důležitý kontextový prvek, který může obohatit porozumění analyzovaným textům. Rozhodl jsem se věnovat genderu proto, že středověká literatura, s níž budu pracovat, využívá alegorické a personifikované postavy, jejichž pohlaví a s tím spojené vlastnosti reflektují dobové stereotypy.

V rámci analýzy se zaměřím na to, jaké charakterové rysy a způsoby chování jsou postavám přisuzovány v závislosti k jejich genderu.

Gender budu chápat jako kulturní a historický konstrukt, který v textech reflektuje dobové chápání společnosti.

Mým cílem bude zkoumat, jak jsou postavy Šťěstí a Nešťěstí genderově kódovány, jaké stereotypní vlastnosti jsou jim přisuzovány, a jak se gender projevuje v jejich chování nebo argumentaci. Gender tedy poslouží jako hlubší analytické hledisko.

V teoretické části práce jsem se zaměřil na představení základního rámce, který je důležitý pro porozumění analyzovaným středověkým textům. Stručně jsem představil primární a sekundární literaturu věnující se tématu této práce. Poté jsem naznačil historický vývoj a adaptaci motivu bohyně Šťěstěny v křesťanském myšlení. Ačkoliv Šťěstěna není hlavním tématem této práce, je klíčovým prvkem pro porozumění pojmům štěstí a neštěstí, protože právě skrze tuto postavu byly tyto motivy zprostředkovávány. Následně jsem se zaměřil na alegorii, protože analyzované texty pracují převážně s alegorickým a personifikovaným vyjadřováním těchto motivů. Vysvětlil jsem pojem alegorie v kontextu středověké literatury, její funkce a základní metody, které umožňují interpretaci abstraktních pojmů do literatury. V závěrečné části teoretického rámce jsem se soustředil na gender. Vysvětlil jsem pojem gender v kulturně-

¹²² Tamtéž. s. 418.

¹²³ Tamtéž. s. 422.

historickým kontextu a představil přístupy k genderu v literární vědě. Zaměřil jsem se na genderové stereotypy, které byly ve středověké kultuře spojovány s mužstvím a ženstvím. Tyto stereotypy právě ovlivňují i způsob, jakým jsou v literatuře zobrazovány alegorické postavy. Na tomto základě jsem objasnil, jak s konceptem genderu budu dále pracovat v analytické části.

2 EXPERIMENTÁLNÍ ČÁST

Na základě předchozí části teď přecházím k rozboru vybraných středověkých textů, ve kterých se objevuje motiv štěstí a neštěstí. Texty jsem vybral tak, aby ukazovaly různé přístupy k tomuto tématu, pocházejí z různých žánrů a liší se tím, jak výrazně a jakým způsobem jsou tyto postavy v příbězích ztvárněny. Budu se soustředit na jejich vlastnosti, chování, nástroje, jazykové zabarvení a genderovou podobu, tedy na to, zda jsou postavy vykresleny jako mužské nebo ženské postavy. Texty jsem seřadil chronologicky podle doby vzniku, abych měl přehled o jejich časovém kontextu. Obecnější zhodnocení vývoje obrazu štěstí a neštěstí pak provedu až na závěr celé analytické části.

Analýza jednotlivých textů se zaměří především na to, jakým způsobem je v nich alegoricky zobrazena postava Štěstí nebo Neštěstí. V centru pozornosti budou jejich vlastnosti, chování, atributy a nástroje, kterými ovlivňují lidský život. Dále budu sledovat jazykové a vizuální prostředky, jimiž jsou tyto postavy v textech charakterizovány, tedy jak jsou personifikovány. Zvláštní důraz budu klást na genderové hledisko, zejména na to, zda jsou tyto postavy zobrazeny jako ženské nebo mužské, jaké s tím souvisejí stereotypy a jak se gender promítá do jejich vlastností, způsobu mluvy či vztahů k ostatním postavám.

Z těchto tematických okruhů vycházejí i základní metodologické otázky, které povedou jednotlivé analýzy. Jaké jsou hlavní rysy a atributy štěstí a neštěstí? Jak se tyto postavy chovají a jaký vliv mají na lidské jednání? Jsou tyto postavy genderově kódovány, a pokud ano, jaké stereotypy ztělesňují? Jaké jazykové a stylistické prostředky slouží k jejich charakterizaci? Jakou funkci zastávají v rámci daného textu, jsou postavami aktivními, nebo spíše symbolickými? Jsou to živé postavy, které vystupují v ději, mluví, tedy jsou aktivní a ovlivňují příběh, nebo jsou spíš jen symbolem, která je zmíněná, ale nevystupuje přímo?

2.1 Písně žáků darebáků¹²⁴

Z mých primárních pramenů je nejstarší dochované dílo tematizující motivy štěstí a neštěstí soubor *Písně žáků darebáků*, jedná se o výběr textů ze středověkých studentských písní. Středověká žákovská poezie představuje významnou součást latinské literatury, která vznikala od počátku 12. století a rozvíjela se po více než tři století.¹²⁵ Většina básní se dochovala anonymně,¹²⁶ avšak hlavním tvůrcem byl univerzitní žák, který byl velmi vzdělaný.¹²⁷ Překlady

¹²⁴ MÉZL, Zdeněk, VIDMANOVÁ, Anežka a MERTLÍK, Rudolf. *Písně žáků darebáků*. Praha: Svoboda, 1971.

¹²⁵ Tamtéž. s. 11.

¹²⁶ Tamtéž. s. 15.

¹²⁷ Tamtéž. s. 11-12.

do češtiny pořídil Rudolf Mertlík.¹²⁸ Ze souboru písní jsem vybral ty písně, které tematizují motivy štěstí a neštěstí a budu se soustředit na jejich hlubší analýzu.

2.1.1 Štěstěna, ta vrtkavá, se světem si pohrává¹²⁹

V této písni jsou štěstí a neštěstí vyjádřena jako proměnlivé síly, které ovlivňují lidský život. Hlavním atributem štěstí je jeho nestálost, která je vyjádřena srovnáním s měsícem. „*Štěstí jak tvář měsíce, zvětšuje se, zmenšuje se.*“¹³⁰ To poukazuje na proměnlivost štěstí, štěstí zde není stabilní stav. Neštěstí není v písni explicitně zmíněno, avšak v implicitní rovině se objevuje jako náhlý zvrat, který autor líčí jako proměnu ze štěstí na neštěstí zásahem osudu. „*Tak jsem dohrál, oděv prohrál zásahem tvým nedbalým.*“¹³¹ Štěstí je zde chápáno jako stav, který není trvalý. „*Štěstí tvoje vzejde jen a zmizí zas.*“¹³² Genderová kódovanost zde není explicitní, postavy štěstí a neštěstí nejsou označeny ženským ani mužským rodem. Nejsou tedy personifikovány jako konkrétní postavy, ale fungují spíše jako symbolické síly. Štěstí a neštěstí jsou v tomto textu pouze zcela symbolickými silami. Nejedná se o aktivní účastníky děje, ale o metafory životního koloběhu a proměnlivosti lidského osudu. Nevedou dialog, nemají tělesnou podobu, nejsou aktéry s přímým jednáním, ale přesto ovlivňují celou existenci lyrického subjektu.

2.1.2 Řád vagantů¹³³

V této písni není štěstí ani neštěstí zpodobněno jako samostatná postava, spíše jen jako proměnlivá síla spojená s hazardní hrou. „*Často jeden čtyřáček další k sobě láká, jestli ve hře štěstěna doprovází žáka.*“¹³⁴ Nejde ale o entitu, která by vstupovala do děje, slouží spíše jako symbol určité výhody či přízně spojené s hazardní hrou. Z hlediska genderové reprezentace nelze říct, že by štěstí či neštěstí bylo kódováno genderově. Štěstí je personifikováno pouze jednou jako „štěstěna“, ale bez dalších ženských stereotypů. V tomto případě se jedná spíše o formální básnické pojmenování, nikoliv o skutečnou alegorickou postavu s genderovými znaky. Štěstí je v této písni zcela symbolické, nejde o aktivní postavu.

2.1.3 Konec slávy¹³⁵

Tato píseň tematizuje pád z výšin a pomíjivost lidského štěstí. Postava štěstí zde není vykreslena jako aktivní činitel, ale její vliv je patrný a všudypřítomný. Štěstí je vnímáno jako

¹²⁸ Tamtéž. 21-22.

¹²⁹ Tamtéž. s. 439-440.

¹³⁰ Tamtéž. s. 439.

¹³¹ Tamtéž. s. 440.

¹³² Tamtéž. s. 439.

¹³³ Tamtéž. s. 119-124.

¹³⁴ Tamtéž. s. 124

¹³⁵ Tamtéž. s. 440-442.

vrtkavé, co přichází náhle, „v *plavném skoku*“¹³⁶, ale zároveň je neudržitelné a klamavé, „*příslib svůj však nesplní ani za sto roků*“.¹³⁷ Štěstí je zde nedůvěryhodné, nenaplnuje očekávání a zklamává lidskou naději. Typickým atributem je zde kolo Štěstí, které se zde ukazuje jako alegorický obraz. „*Kolo Štěstí točí se: klesám, jsem zas malý, jiný stoupá do výše*“.¹³⁸ Tento motiv má původ v antické symbolice Fortuny (viz. výše), ale v rámci této práce se interpretace drží konkrétně konceptů štěstí a neštěstí. Štěstí je zde znázorněno jako něco, co nelze udržet a člověk ho nemá trvale. Štěstí zde není alegoricky znázorněno, ale její síla je nečekaná a neudržitelná. Genderově nelze s přesností říct, zda se autor upřel na ženskou nebo mužskou postavu. Přestože je použit motiv „*trůnu Štěstěny*“, tedy odkazu na ženskou personifikaci Fortuny, celkový text spíše pracuje s ideou štěstí jako abstraktní silou, nikoliv jako genderovou postavou. Celkově lze říct, že štěstí zde funguje jako silně symbolická postava, nekomunikuje, ale představuje koncept, který nese morální význam. Sílu, kterou nelze pochopit a ovládnout.

2.1.4 Zrcadlo hlupáků¹³⁹

Tato píseň tematizuje především neštěstí, a to jako zkušenostní skutečnost, která je prožívána v osobní zpovědi. Vyprávění hlavní postavy, Burnelluse, se soustředí na události, které ho postihly, a které výslovně označuje jako projevy neštěstí. „*Jakouže radu lékař, v neštěstí jeho jemu dal*“.¹⁴⁰ Neštěstí zde není personifikováno do samostatné alegorické postavy, ale zjevuje se jako situace, která zasáhla jednotlivce. Nejde tedy o aktivní postavu vstupující do děje, ale opět o symbolický koncept, který zpětně vysvětluje řetězec nezdarů, která se hlavní postavě stala. Neštěstí není genderově kódováno, jelikož není vystupující postava. V textu zastává neštěstí funkci životní lekce, jako série nehod a náhod, která utváří lidskou zkušenost. Koncept neštěstí je symbolická, ale zároveň vnitřně propojený s konkrétním příběhem.

2.1.5 Rady této všichni dbejme: víno s vodou nemíchejme¹⁴¹

Poslední píseň tematizující koncept neštěstí představuje hádku mezi vínem a vodou a na první pohled se může zdát, že se tématu štěstí a neštěstí přímo nevěnuje. Nicméně při hlubším čtení jsem zjistil, že neštěstí je tu tematizováno implicitně, zejména ve spojení s následky spojení dvou protikladných prvků, vínem a vodou. Víno zde vystupuje jako alegorický subjekt,

¹³⁶ Tamtéž. s. 440.

¹³⁷ Tamtéž. s. 441.

¹³⁸ Tamtéž. s. 442.

¹³⁹ Tamtéž. s. 364-438.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 400.

¹⁴¹ Tamtéž. s. 140-148.

který odmítá vodu a má ji za méněcennou, oproti tomu alegorické zobrazení vody, tvrdí, že právě víno je příčinou neštěstí, které vede k nemravnosti, nemocem a ztrátě zdravého úsudku. „*Hanebně tvůj život běží v samé bídě, v neštěstí: zdraví ztrácí piják vína, na dobrý mrav zapomíná, ocitá se na scestí.*“¹⁴² Z hlediska genderu není neštěstí kódováno. Neštěstí je zde tematizováno jako následek lidského rozhodnutí, konkrétně volbou mezi vínem a vodou.

Výběr písní ze sbírky *Písň žáků darebáků* tvoří důležitou součást této práce, jelikož představuje zajímavý a jedinečný pohled na motivy štěstí a neštěstí, skrze rámec symbolického pojetí. Písň přináší pohled na štěstí a neštěstí jako na síly ovlivňující každodenní životy jednotlivců. Tyto písň mi rozšířily žánrový výběr analyzovaných děl, dochází zde k propojení ironie, satiry a osobní zkušenosti.

2.2 Tkadleček: hádka milence s neštěstím¹⁴³

Dílo *Tkadleček: hádka milence s neštěstím* vzniklé pravděpodobně roku 1407,¹⁴⁴ představuje vrcholný článek české krásné literatury předhusitského období.¹⁴⁵ Autor tohoto díla zůstává neznámý, i když se objevila řada hypotéz, které se však nepodařilo potvrdit.¹⁴⁶ Dílo představuje rozsáhlou diskusi mezi hlavní postavou, opuštěným milencem, a personifikovaným Neštěstím. Hlavní hrdina se pokouší obhájit svou špatnou situaci a svaluje vinu za své utrpení Neštěstí, zatímco Neštěstí se snaží argumentačně dokázat, že jeho úloha v běhu světa je nezbytná a spravedlivá.

Neštěstí v tomto díle vystupuje jako aktivní, mluvící, alegorická postava, která se účastní dialogu s opuštěným milencem. V tomto díle tedy nejde o symboliku, ale přímo o personifikované Neštěstí. Neštěstí je v tomto díle živou postavou, které se vyjadřuje a plnohodnotně se podílí na vývoji děje a argumentace. Jazyk je plný negativních přívlastků směřující na Neštěstí. Tkadleček popisuje neštěstí jako „*zlé, hanebné a falešné*“.¹⁴⁷ Dále je Neštěstí popisováno jako „*škodlivé a mrzuté*“,¹⁴⁸ „*protivné*“,¹⁴⁹ a „*bez slitování*“.¹⁵⁰ Neštěstí je

¹⁴² Tamtéž. s. 142.

¹⁴³ ŠIMEK, František, ed. *Tkadleček: Hádka milence s Neštěstím*. Online. Praha: Odeon, 1974. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5b556aa0-b310-11e3-87a3-001018b5eb5c>. [citováno 2025-05-22].

¹⁴⁴ KUBÍKOVÁ, Ludmila a ŠIMEK, František: *K problematice Tkadlečka*. In: *Tkadleček, hádka milence s Neštěstím*. Odeon, Praha 1974, s. 13. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5b556aa0-b310-11e3-87a3-001018b5eb5c>. [citováno 2025-05-22].

¹⁴⁵ Tamtéž. s. 9.

¹⁴⁶ Tamtéž. s. 12.

¹⁴⁷ ŠIMEK, František, ed. *Tkadleček: Hádka milence s Neštěstím*. Online. Praha: Odeon, 1974. s. 102. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5b556aa0-b310-11e3-87a3-001018b5eb5c>. [citováno 2025-05-22].

¹⁴⁸ Tamtéž. s. 51.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 33.

¹⁵⁰ Tamtéž. s. 105.

zde prezentováno jako nevyhnutelná, a i nadčasová moc, která ovládá jedince již dlouhodobě. „*Zlé Nešťestie, dŕieve času u mých mladých letech tobě sem poddán a tebu již jako oddán.*“¹⁵¹ Tím je Nešťestí charakterizováno jako všudypřítomná a nevyhnutelná síla, která se člověku vnucuje nezávisle na vůli jedince. Tato nevyhnutelná síla má i destruktivní charakter. „*Ze mne viece nežli vdovce, viece nežli sirotka, viece nežli ztracence učinilo.*“¹⁵² Dále je nešťestí líčeno jako původce bídy, smutku i pláče, nic dobrého v sobě nešťestí nemá. „*A ty ničím dobrým obdařeno nejsi, jedno protivností, nechutí, smutkem, biedú, pláčem a tiem, aby lidi smucovalo?*“¹⁵³

Genderová identita Nešťestí není v díle explicitně určena, avšak analýza jazykového projevu mi umožňuje interpretovat tuto figuru jako spíše maskulinně kódovanou. Nešťestí v dialogu s hlavním hrdinou, Tkadlečkem, vystupuje argumentačně, moralizuje a racionálně hodnotí. V dialogu je Nešťestí představitelem nadřazené moci. „*Ját' sem ale, hanebné Nešťestie, věžeň tvój, ty ze mne činiš, což již chceš, ty ze mne učiniti môžeš, jakž chtieti budeš.*“¹⁵⁴ Jazykově se genderová kódovanost odráží v gramatickém neutrálním pojmenování „Nešťestie“, avšak vlastnosti, která tato alegorická postava má, odpovídají spíše stereotypům spojovaných s maskulinní dominancí.

Nešťestí je komplexní postavou, funkčně spíše maskulinní entitou, která ovlivňuje děj a konstruuje utrpení Tkadlečka za pomoci argumentace.

V širším kulturním a náboženském rámci středověkého myšlení lze postavu Nešťestí chápat jako prostředníka božského zásahu do lidského života. Ačkoliv je nešťestí popisováno jako nevyhnutelné a kruté, jeho působení nelze chápat jako svévolné. Nešťestí samo se totiž představuje jako síla ustanovená vyšší mocí. „*Nediv se tomu, že' sme tak mocné, že' sme tak k tomu vysokému úřadu vydáni: od velikého pána jsme zavaláni, od mocného pána vládnem.*“¹⁵⁵ Tímto výrokem se Nešťestí samo označuje za prostředníka a nástroj „velikého pána“, tedy Boha, který mu svěřil pravomoc jednat v lidském světě.

2.3 Veršované skladby Neuberského sborníku¹⁵⁶

Veršované skladby Neuberského sborníku, mezi něž patří *Boj Šťestí s Nešťestím*, *Májový sen*, *Veršové o milovníku* a *Stesk na ženitbu*, jsou připisovány Hynkovi z Poděbrad.¹⁵⁷ Všechny

¹⁵¹ Tamtéž. s. 103

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Tamtéž. s. 105.

¹⁵⁴ Tamtéž. s. 41.

¹⁵⁵ Tamtéž. s. 45.

¹⁵⁶ TICHÁ, Zdeňka. *Veršované skladby Neuberského sborníku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

¹⁵⁷ Tamtéž. s. 7.

díla jsou si stylisticky natolik podobná, že se všechny čtyři vybrané skladby připisují právě Hynkovi.¹⁵⁸ Vznik děl se datuje do druhé poloviny 15. století, kdy Hynek žil.¹⁵⁹ Štěstí a Neštěstí je alegorizováno pouze v textu *Boj štěstí Neštěstím*, avšak v ostatních textech, i přestože se v nich nealegorizují postavy štěstí a neštěstí, tak je jejich symbolika přítomná v neustálé proměnlivosti citů a nejistoty.

2.3.1 Boj Štěstí s Neštěstím¹⁶⁰

Ve skladbě *Boj Štěstí s Neštěstí* jsou štěstí i neštěstí alegorizovány do aktivní postavy, které vystupují v dialogu, mluví a jednají.

Štěstí je jednoznačně prezentována jako královská a mocná autorita, Je označen jako král, pán, a vládce. „*Však vieš, že sem já pán váš!*“¹⁶¹ „*Král Štěstí.*“¹⁶² Štěstí má svůj panovnický dvůr, to je známka královské moci, kterou má. Štěstí má kolem sebe dvůr služebníku, jako je Svoboda, Pýcha, Zdraví a Mladost. Štěstí nerozhoduje sám, ale prostřednictvím svých služebníků. Štěstí si své blízké pečlivě vybírá, a pokud se mu zalíbí, obdaří je přízní a bohatstvím. „*Hned vsecky k sobě obeslal, aby před ním každý stál, ktož jeho chce za pána míti, že je chce vsecky před sebou viděti a tu na vsecky mile pohleděti. Pak, kteříž se libiti jemu budú, že velmi štědře darováni budú, neb má stříbra, zlata přiliš dosti, protož je chce dařiti bez lítosti i všelijakým v světě zbožím mocně, jakožto svým vlastniem.*“¹⁶³ Z toho vyplývá, že Štěstí není spravedlivé, a koná na základě svých vlastních posudků. Štěstí je v této skladbě jednoznačně maskulinní postavou, osločován a zobrazován jako muž.

Neštěstí je v této skladbě označen jako pán, má vlastní rotu, vojsko a jedná sám za sebe. Neštěstí je jednoznačně maskulinní postavou, označován jako pán a vystupuje jako mužský vůdce svého dvora. „*Račtež věřiti, že' mi jest poručeno, cožkoli tuto bude k vám mluveno, Neštěstí, pán muoj nejmilovanější*“¹⁶⁴. Neštěstí je protivník Štěstí. Neštěstí má svoji armádu, kterou tvoří Nemoc, Chudoba, Psota i všichni bídníci. „*Tot' sú ti jeho služebníci: Nemoc, Chudoba, Psota i všichni bídníci.*“¹⁶⁵ Neštěstí je charakterizováno jako vůdce svého vojska. „*Neštěstí je vsecky zpravoval a s tímto poselství k Štěstí poslal*“¹⁶⁶ Neštěstí je vyobrazeno jako

¹⁵⁸ Tamtéž. s. 7.

¹⁵⁹ Tamtéž. s. 7.

¹⁶⁰ Tamtéž. s. 36-73.

¹⁶¹ Tamtéž. s. 54.

¹⁶² Tamtéž. s. 57.

¹⁶³ Tamtéž. s. 43.

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 65.

¹⁶⁵ Tamtéž. s. 47.

¹⁶⁶ Tamtéž. s. 64.

síla, která si lidi podmaní a podrobí je chudobě a k nemoci. „*Neštěstí jich mnoho podmanilo a v Chudobě je podrobilo k Nemoci, Bídě, Psotě a k Starosti.*“¹⁶⁷

Hlavním rámcem této skladby je symbolický konflikt mezi těmito protikladnými silami. Štěstí a Neštěstí si jsou docela rovni, oba jsou pány, kteří vedou své vojsko a služebnictvo. Štěstí reprezentuje pýchu, mládí a svobodu, a naopak neštěstí ztělesňuje bídu, chudobu a nemoc (viz. jména služebníků). V tomto díle Neštěstí vystupuje jako podřízená síla, plně si vědoma své podřízenosti vůči Štěstí, které je označeno za jeho pána. „*Vtom počnú se ze dvora valiti valem zajavše Štěstí znamenitých houfem.*“ *A hned nato vystoupí Štěstí: „Já vidím, že se nám Neštěstí zasměje, že se dobře vede jeho poddaným... Pověz nám, Neštěstí, proč to děláš? Však vieš, že sem já pán váš!*“¹⁶⁸ „*Milé Štěstí, pane náš milostivý, znám, že si ty král a pán dědičný!*“¹⁶⁹

2.3.2 Májový sen¹⁷⁰

Skladba *Májový sen* nealegorizuje postavy Štěstí a Neštěstí explicitně jako postavy, přesto jejich motivy jsou zjevné v implicitní rovině, skrze radost a zklamání. Text je veden formou snového vidění.

V úvodu skladby je zachycena atmosféra hojnosti a krásy, která je přirovnávána k ráji. „*Že jest toho příliš dosti bylo, by se to v samém ráji dalo*“¹⁷¹ Nejedná se ale o přímý popis štěstí, spíše o vyjádření dojmu z krásy. Radost a vděčnost protagonisty nastává poté, co přímo oslovuje Boha. „*Budiž tobě chvála z toho, milý Bože, že's nám dal v tomto světě radost*“¹⁷² Hlavní část snu se zaměřuje na tělesnou touhu, která se mění v konflikt a zklamání. Zpočátku se zdá, že bude milostná touha naplněna. „*Požehnavši se i vkročí do lože mého. I počech ji objímati s ochotným líbaním, přechoťným přitiskáním, ona mne vždy pamatuje, kterak mne velmi miluje, abych pomněl na její čest, kteráž mi od ní svěřena jest. A já vždy kdes pěkně mluvím, a proto vždy svého hledím, zda bych jí mohl kolena rozložití, a mezi ně se rychle vložiti.*“¹⁷³ Toto splynutí protagonisty se ženou lze chápat jako vrchol snového štěstí. Postava ženy je krásná a žádoucí. „*Ani čítal, ani jakž živ vídal, ani živý člověk kdy slýchal o člověku takovém, tak ušlechtilém a tak pěkném!*“¹⁷⁴ Zlom přichází náhle, a to v okamžiku, kdy je milostné spojení přerušeno probuzením se do reality. „*I zapru se svú nohú ze spaní, že třeskne,*

¹⁶⁷ Tamtéž. s. 52.

¹⁶⁸ Tamtéž. s. 54.

¹⁶⁹ Tamtéž. s.

¹⁷⁰ Tamtéž. s. 98-105.

¹⁷¹ Tamtéž. s. 98.

¹⁷² Tamtéž. s. 98.

¹⁷³ Tamtéž. s. 104.

¹⁷⁴ Tamtéž. s. 103.

jakož s hřímání, a psíček, kterýž pod ložem ležel, lekl se toho, křikem zúpěl. A já protíciv, na loži sedech, vohlédaje se, hlavu zvedech, a než sem ku paměti přišel, pohledech – a já podušku objal a sedím s ní jako omámeny, prvý blázen otřeštěný.“¹⁷⁵ Proměna snu v realitu způsobuje bolest. „*Tak mi se srdce zarmútilo, jako by mi otec muoj umřel.*“¹⁷⁶ Tento kontrast zobrazuje cyklickou povahu štěstí a neštěstí, chvíle štěstí je neoddelitelná od pádu k neštěstí. Štěstí zde není postavou, ale spíše stavem, který je spojen s láskou a nadějí. Neštěstí je zobrazeno prostřednictvím náhlé ztráty, iluzí z radosti a probuzením se do reality. Neštěstí není zobrazeno jako potrestání, spíše jako nevyhnutelný důsledek klamného snu. Motivy štěstí a neštěstí jsou v této skladbě spíše duševními stavy protagonisty, euforie z milostného spojení a bolestná realita.

2.3.3 Veršové o milovníku¹⁷⁷

Skladba *Veršové o milovníku* nealegorizuje postavy štěstí a neštěstí explicitně, jejich motivy se objevují v implicitní rovině skrze tematiku lásky, radosti a žalu.

Štěstí se ve skladbě objevuje v podobě milostného souladu, motivu lásky a chvíle naplnění, které hlavní hrdina prožívá. „*Tuť mě líbila ústky přepěknými, rukama bílyma a přeušlechtilými, mnoho nastokrát mě obchycujíc, praviec, že nad mě nemiluje nic. Tu já, jsa v tak hořící milosti, co najviec mohu, učiním jí k libosti. A zdá mi se, že byh nechtěl ráje míti, za tu hodinu, když sem s ní, a mám preč jíti!*“¹⁷⁸ Tato scéna představuje vrchol štěstí, které hrdina prožívá, vyjádřený skrze tělesnou milostnou blízkost a projevem potvrzení lásky.

Naopak neštěstí je ztělesněno jako bolest z odloučení a touhy. Opakovaně se v textu objevují popisy hlubokého smutku, ztráty smyslu života a fyzického i duševního utrpení. „*Takto dlúho živ býti nemohu, a jestliže ji neuzřím vskóře, tepruv se rozmuože mé hoře.*“¹⁷⁹ *Že nespím celú noc pro túženie.*“¹⁸⁰ Neštěstí je zde spíše vnitřním stavem hrdiny, který izoluje

¹⁷⁵ Tamtéž. s. 104.

¹⁷⁶ Tamtéž. s. 105.

¹⁷⁷ Tamtéž. s. 74-97.

¹⁷⁸ Tamtéž. s. 90.

¹⁷⁹ Tamtéž. s. 81.

¹⁸⁰ Tamtéž. s. 92.

hrdinu a činí ho neschopným v běžném životě. „*Jižť pak v koutě sedu, necht' se mnů, kto chce, co chce, mluví, spieš jemu stěna než já odpoví.*“¹⁸¹

V této skladbě je Štěstí spojováno s milostnými spojeními a okamžiky radosti a neštěstí je naopak nenaplněná touha hrdiny. Oba motivy nejsou aktivními postavami, ale spíše duševními stavy hrdiny.

2.3.4 Stesk na ženitbu¹⁸²

Skladba *Stesk na ženitbu* nealegorizuje štěstí a neštěstí jako samostatně aktivní postavy. Motivy jsou přítomny v implicitní rovině, a to zejména skrze prožívání osobního životního stavu hlavního hrdiny, mládence, který reflektuje své manželství jako ztrátu svobody a duševního klidu.

Motiv štěstí se v textu objevuje především ve vzpomínkách mládence na dobu před sňatkem. Štěstí je spojováno se stavem, kdy se zdá být všechno dosažitelné. „*Prvé než sem se oženil, dobře všady zdálo mi se, bych měl města i hrady.*“¹⁸³ Také období před svatbou je spojeno se stavem bez starostí, tudíž se stavem šťastným. „*Ó bych já bych se byl neženil, této m, nohé starosti byl bych pozbyl, byl bych jedno staral o se sám, a ted' již s celú rotú psoty mám.*“¹⁸⁴ Zde je jasné, že štěstí není dáno manželstvím, ale stavem před ním. Štěstí zde tedy není personifikovaná osoba, ale v implicitní rovině se může zdát jako mentální stav mládence, spojený s minulostí před svatbou.

Oproti tomu neštěstí je v textu docela konkrétní, avšak opět ne jako personifikovaná osoba. Je vyjadřováno jako psota, chudoba a bída, tedy jako negativní věci spojené s manželstvím. „*Ano psota všady se mnů za pasy chodí, chudoba, bída, psota se mnů radost plodí.*“¹⁸⁵ Hlavní postava trpí ve stavu manželském. „*A jako bych usvadl a voněměl, tak sem*

¹⁸¹ Tamtéž. s. 91.

¹⁸² Tamtéž. s. 106-127.

¹⁸³ Tamtéž. s. 108.

¹⁸⁴ Tamtéž. s. 110.

¹⁸⁵ Tamtéž. s. 109.

již v uotrapách ležal, jako bych se pomínil s smyslem.“¹⁸⁶ Neštěstí je tedy vyobrazeno jako stav duševního zhroucení, který je vyvolán po sňatku.

V tomto díle motivy štěstí a neštěstí fungují jako duševní stavy hlavního hrdiny. Štěstí je stavem, které bylo před svatbou a neštěstí nastává v manželství.

2.4 Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady¹⁸⁷

Alegorický traktát *Pán rady*, známý též pod názvem *O štěstí*, představuje český text z konce 15. století, která se dochovala ve dvou významných pramenech, v rukopisném Neuberském sborníku a v unikátním tištěném vydání z roku 1505,¹⁸⁸ který bude právě v této části analyzován. Text je alegorický, ve kterém je skrze příběh jednoho mládence vyjádřen obecný lidský osud.¹⁸⁹ Tematicky se dílo zaměřuje na konflikt mezi mravní střízlivostí a pokušením, přičemž závěr jasně ukazuje, že pouze cesta moudrosti, spravedlnosti a milosrdenství vede ke spáse.¹⁹⁰ Otázka autorství zůstává nevyjasněná, avšak badatelé se opírají o skutečnost, že traktát se nachází v rukopisném sborníku obsahujícím převážně díla Hynka z Poděbrad, a tudíž je možné, že právě on je autorem.¹⁹¹ Název Pán Rady pochází až z tištěné verze, která vznikla pravděpodobně nezávisle na sborníku a vycházela z jiného rukopisného pramene.¹⁹²

V této alegorické skladbě vystupují postavy Štěstí a Neštěstí jako protikladné síly, které ovlivňují životní dráhu hlavního hrdiny, mládence, který cestuje městem, což symbolizuje lidský osud. Postavy nejsou pouze metaforickým označením, ale aktivně se účastní děje, mluví a jednají.

Štěstí je v díle postavou dvorskou a je pánem města se zámekem na hoře. „A pán toho města byl na tom zámku a říkali jemu Štěstí.“¹⁹³ Štěstí je zobrazeno jako mocný vládce. „*Tedy Štěstí sedě v své slávě, jakožto na takového mocného pána sluší.*“¹⁹⁴ Obklopují ho postavy jako Svoboda, Chytrost, Žádost a Svávůle. Všechny tyto postavy napomáhají mládencovi, aby se u dvora Štěstí uchytil, zejména skrze přímluvy, to naznačuje, že štěstí nerozhoduje samo, ale za pomoci nějakých přímluv a rad, podobně jako ve skladbě *Boj Štěstí s Neštěstím*. Charakter štěstí je vrtkavý. „*A věř mi, že jest páně obyčej takový jako vítr.*“¹⁹⁵ Ale oproti tomu dokáže být i

¹⁸⁶ Tamtéž. s. 113.

¹⁸⁷ STRNADEL, Antonín a VAŠICA, Josef. *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*. Praha: V. Pour, 1944.

¹⁸⁸ Tamtéž. s. 37.

¹⁸⁹ Tamtéž. s. 37.

¹⁹⁰ Tamtéž. s. 37-38.

¹⁹¹ Tamtéž. s. 38.

¹⁹² Tamtéž. s. 39.

¹⁹³ Tamtéž. s. 7.

¹⁹⁴ Tamtéž. s. 16.

¹⁹⁵ Tamtéž. s. 10.

laskavý. „*A pan Štěstí má k němu dobrou vůli a velmi naň laskav.*“¹⁹⁶ Postava Štěstí je označena jednoznačně jako muž a vládce. Vystupuje jako autorita.

Neštěstí je prezentováno jako společensky zavržená, poddaná ale přesto mocná síla. Je vizuálně odpuzující a je spíše slyšeno, než viděno. „*A Neštěstí vystúpiv velmi v zedrané sukni a postavy jsa velmi suché a bledé i nepřijemné a řeči křiklavé v při své, že ho jeden spíše vždy uslyšal, než jej uzřel.*“¹⁹⁷ To poukazuje na jeho rušivou přítomnost spojené s chaosem. Neštěstí přichází se svými sousedy Žalostí, Škodou, Nedostatkem, Nemocí a Starostí. Je tedy součástí širšího společenství negativních vlastností a sil, které společně rozvracejí životní pohodu mládence. Jeho chování je agresivní, obranné a někdy až výsměšné. V soudní scéně je vykreslen jako někdo, kdo navzdory své vnější bídě dokáže mluvit obratně a formálně. „*I počne mluvíti, a to těmito slovy: Urození páni, páni súde milí!*“¹⁹⁸ Neštěstí tak představuje jak vnější bídu, tak i schopnost intelektuální obrany. Neštěstí jedná aktivně, fyzicky útočí a vystupuje jako vůdce destruktivní síly. „*A tak krátce mluviec, že Neštěstí, jsa hněviv, přiskočiv i dá jemu políček. A takž Nemoc uchyti jej za vrch, k tomu Škoda, Žalost, Nedostatek, ti dobří susedé, prostě že jej na vobrátku utepú, že tento nemuož zase ke dvoru pana Štěstí přijíti, jsa ubit a zraně od Neštěstí a jeho susedov.*“¹⁹⁹ Neštěstí je oslovováno maskulinně. „*Ba. Milý pane, proč nás sobě tak lehce vážíš?*“²⁰⁰

Štěstí i Neštěstí je spojováno s autoritou, rozumem a aktivitou, oba jsou pány vlastních dvorů, či kruhů vlivu, oba jednají s podřízenými, rozdávají tresty, mají své služebníky a zastupují určitou sféru moci, i když Neštěstí však koná v prostoru, kterému vládne Štěstí.

2.5 Enea Silvia Poety o štěstí i divný užitečný sen ²⁰¹

Alegorická skladba *Poety o štěstí i divný užitečný sen* je českým překladem díla Enea Silvia Piccolominiho. O překlad do českého prostředí se zasloužil Mikoláš Konáč z Hodišova, který svou edici díla vydal roku 1516. Informace o původním autorovi i o roku vydání českého překladu čerpám z úvodní stránky digitální edice dostupné na portálu Manuscriptorium.²⁰² Pro svou práci jsem využil překladu, který jsem našel na internetové stránce Vokabulář webový:

¹⁹⁶ Tamtéž. s. 19.

¹⁹⁷ Tamtéž. s. 31.

¹⁹⁸ Tamtéž. s. 31.

¹⁹⁹ Tamtéž. s. 25.

²⁰⁰ Tamtéž. s. 25.

²⁰¹ KONÁČ, Mikoláš z Hodiškova (překl.), Enea Silvia Piccolomini, *Poety o štěstí i divný i užitečný sen*. Online. Dostupné z: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DR_IV_37_N_0MGKD10-cs#search. [citováno 2025-05-22].

²⁰² Tamtéž.

Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny.²⁰³ Toto dílo je psané ve formě snového vidění, kdy autor prochází snovou krajinou. Snové vidění mi podle Le Goffa nijak neomezuje na vnímání motivu štěstí a neštěstí.²⁰⁴

Postava Štěstí je výslovně charakterizována jako žena. Je oslokována a popisována jako paní. Sen protagonistu přivádí k přímému setkání s touto ženskou postavou. „*Stuojž již aspoň, paní, a na mne vzhlédni!*“²⁰⁵ Postava Štěstí je dále popisována jako proměnlivá, pyšná a náročná. „*Nikdyt' jemu přívětivější nebude. Pyšnáť jest. Prošenáť raději býti chce nežli prositi.*“²⁰⁶ Postava Štěstí je v textu prezentována jako nádherná a mocná žena, která je ochotna udělit přízeň, ale jen, když se jí člověk úplně podřídí. „*A kteráž jest, dím, onano žena, kteráž před jinými třmi kročeji berúci se, tak se nádherná zdá.*“²⁰⁷ „*Žádný z králuo nad tebe šťastnější nebude, jestliže mne poslúchati budeš. Ale pakli ty utečeš, jáť také uteku.*“²⁰⁸

Oproti tomu neštěstí v tomto díle není vystupující postavou. V textu není alegorizováno jako samostatná aktivní postava, ale funguje pouze v implicitní rovině, jako důsledek odmítnutí přízně Štěstí. Přesto je jeho přítomnost naznačena v příbězích postav, které zažili jak dobrou, tak špatnou stránku štěstí. „*Štěstí i prospěšného i protivného zkusiv, ten Albrecht z knížete králem učiněn sa. Uherskú zemi i českú přijal. Ne dlúho potom cisařství jest dosáhl. Jakž jest však rychle zrostl, tak padl náhle.*“²⁰⁹

Neštěstí zde tedy neplní samostatnou personifikaci, ale v implicitní rovině funguje jako opak Štěstí, jako výsledek neochoty spolupracovat. Štěstí je v tomto díle personifikováno jako živá ženská postava, která aktivně vstupuje do děje. Neštěstí je oproti tomu pasivní a slouží především jako negativní výsledek.

2.6 Hra pěkných přísloví, od Boccacia složená²¹⁰

Alegorická skladba představuje střet personifikovaných postav Štěstí, Neštěstí a Chudoby. Pro potřeby této analýzy vycházím z přepisu díla uvedeného v diplomové práci Jany

²⁰³ PICCOLOMINI, Eneas Silvius. *Enea Silvia poety o štěstí i divný, i užitečný sen* [online]. Ed. Miroslav BOČEK. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka, 2011–2024 [cit. 16. 5. 2025]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/6dffdd73-eeea-4583-a2ce-05afd9ca4466/plny-text/s-aparatem/folio/1r>. [citováno 2025-22-05].

²⁰⁴ LE GOFF, JACQUES, et al. *Sny*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 690-703.

²⁰⁵ Mikuláš Konáš z Hodiškova (přel.), Enea Silvia Piccolomini, *Poety o štěstí i divný i užitečný sen*, URL: (https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DR_IV_37_N_0MGKDI0-cs#search). s. 15(5r).

²⁰⁶ Tamtéž. s. 13 (4r).

²⁰⁷ Tamtéž. s. 16 (5v).

²⁰⁸ Tamtéž. s. 13 (4r).

²⁰⁹ Tamtéž. s. 13 (3r).

²¹⁰ KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.). *Hra pěkných přísloví od Boccacia složená*. Online. Ed. Jana HORÁKOVÁ. In: HORÁKOVÁ, Jana. *Alegorická postava Fortuny ve vybraných památkách starší české literatury*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 52-60. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d110u9/>. [citováno 2025-05-22].

Horákové. Ve své diplomové práci zveřejnila v příloze přepis Hry pěkných přípovědek od Boccatia složená, vycházející z tisku z roku 1547 pod názvem *Knih o Hořekowanj a narjkanij Sprawedliwosti Králowny a Pani wssech Ctnostij* (historický fond Moravské zemské knihovny, signatura ST3-0023.306). Přepis respektuje kvantitu hlásek, interpunkce je upravena podle současných pravidel.²¹¹

Štěstí i neštěstí jsou v této skladbě alegoricky aktivní postavy, které jednají, mluví a vedou dialog. Postava Štěstí zde vystupuje jako personifikovaná ženská bytost, která je oslokována jednoznačně jako paní. Její vzhled je popisován okázale a honosně, až přepychově. „*A když tak sama s sebou rozmlouvala, tudy náhodou Paní Štěstí jest šla nádherně příliš pyšně připravená.*“²¹² „*Ačkoli vidím tě užperkovanú, aksamítý a zlatem ukydanú.*“²¹³ Její chování je opovržlivé a arogantní, posmívá se Chudobě, útočí na její vzhled a chování. Chová se násilně a vyhrožuje. „*Divím se tvé takové churavosti, a žes slepá, prašivá, žlutá dosti. V té kytlici sedíš tuto ztrhané napoli nahé, divím se, odrané.*“²¹⁴ „*Učiním tobě navzdory, hodím za Nohovy Hory tebu tímto prstkem jedním, že umlkneš, tu teprv zvím.*“²¹⁵ Avšak její moc je stále vyobrazena jako mocná. „*Neboť já Obry skrocuji, toho když chci, dovozují, činím sobě také k chvále, smítám Císaře i Krále. I to já též také umím, z služebníkuv pany činím.*“²¹⁶ Ačkoliv se zprvu Štěstí chová povýšeně, její moc je nakonec omezena. Prohrává v přímém fyzickém boji s Chudobou, která jí porazí a donutí ji ke slibu. „*Tuto Chudoba udeřila Štěstím vo zem. A nastoupivši na ně nohama takto k němu mluví: Již-li co já umím, ty znáš. Nepustím tě, leč mi se dáš, závazek také učiníš, cožť rozkáži, že vše splníš.*“²¹⁷ Štěstí tak po porážce přichází o polovinu své moci a je nuceno ukovat Neštěstí u sloupu a zbavit ho svobody. „*Já polovici odjímám té tvé moci a za to mám, že na tom muožeš přestati, což ted' míním rozkázati, aby to hned vykonala a Neštěstí uvázala u sloupu vuobec a zjevně i ukovala dosti pevně, aby odtud nechodilo, ni žádnému neškodilo a nevcházelo do domu, jediné toliko k tomu, kdož by jemu příčinu dal a od sloupu je odvázal.*“²¹⁸ „*Nu, budeš již ukováno, Neštěstí, k sloupu a uvázáno.*“²¹⁹ Neštěstí zde zprvu nefunguje jako samostatná aktivní postava, avšak ve chvíli, kdy má být ukováno dostává hlas a stává se aktivní postavou děje. Neštěstí je spojeno se Štěstím, jejich síla je vnímaná jako dvě stránky té samé postavy. Tudíž Neštěstí je přímo spojeno se Štěstím. Je to

²¹¹ Tamtéž. s. 52.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž. s. 53.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Tamtéž. s. 55.

²¹⁶ Tamtéž. s. 54.

²¹⁷ Tamtéž. s. 57.

²¹⁸ Tamtéž. s. 58.

²¹⁹ Tamtéž. s. 58.

druhá stránka Štěstí. „*V tvé vuoli skládali štěstí spolu také i neštěstí a o tom nepochybovali, že tobě Bohové to dali, aby v tom vždy vuoli měla, k komuž by poslati chtěla Štěstí kdy a které chvíle, též Neštěstí.*“²²⁰ Neštěstí samo říká: „*Mohlo sem volně choditi, moc vuoli svou provoditi, nyní pak k vuoli Chudobě, nechat' povím pravdu tobě, mne si tuto přikovala. Oh, nedobřes šikovala.*“²²¹ Neštěstí v tomto textu není nezávislou silou, ale jakousi druhou stranou Štěstí. Neštěstí je ukováno a může být osvobozeno, pouze tehdy, když mu dá někdo příčinu. Tedy když si ho člověk svou vinnou na sebe přivolá. „*A protož aby to znalo a odtud se nehýbalo, k žádnému též nechodilo, ani komu kdy škodilo, leč by tě kdo za to žádal a nebo sám příčinu dal, tebe také i sám odkoval a neb sám k sobě povolal, s tím budeš moci odjiti, učiniti, co chce míti.*“²²² Neštěstí je tedy přikováno, avšak v závěru vyplívá naděje, že bude zas jednou osvobozeno. „*Ale protož nádeji mám, pokudž vím a smrtečné znám, že mne někdo z nich v rychlosti zbaví této mé těžkosti a ne vždy budu vězeti, u toho sloupu ležeti*“²²³

Zatímco postava Štěstí je výslovně genderově kódována jako žena, Neštěstí není v textu jednoznačně genderově vymezeno. V textu se neobjevuje žádné označení ani oslovení, podle kterého by bylo možné analyzovat pohlaví, proto lze Neštěstí chápat jako bezpohlavní personifikaci.

2.7 Závěrečná syntéza štěstí a neštěstí v analyzovaných pramenech

V této kapitole se pokusím shrnout poznatky z jednotlivých analýz. Texty byly analyzovány v chronologickém pořadí a z různých žánrových literárních pramenů.

2.7.1 Chronologický vývoj

Nejstarší analyzované skladby, *Písně žáků darebáků*, tematizují štěstí a neštěstí pouze v symbolické rovině. Nejedná se o personifikované aktivní postavy, ale pouze o síly, které zasahují do lidského života. Štěstí je v těchto textech chápáno jako vrtkavý dar a neštěstí přichází jako následník štěstí, který obrací směr bez varování.

V Tkadlečkovi dochází k první alegorizaci motivu. Neštěstí zde vystupuje jako plně aktivní postava, která jedná a argumentuje s hlavním hrdinou. To pokračuje v jednom díle Hynka z Poděbrad, *Boj Štěstí s Neštěstím*, kde jsou postavy opět alegorizovány. V dalších analyzovaných dílech Hynka z Poděbrad se motivy štěstí a neštěstí stávají duševními a citovými stavy, spojené s láskou, radostí, bolestí a odloučením.

²²⁰ Tamtéž. s. 57.

²²¹ Tamtéž. s. 59.

²²² Tamtéž. s. 58.

²²³ Tamtéž. s. 59.

Později se v české literatuře stávají motivy štěstí i neštěstí přímo personifikovanými a aktivními postavami, vystupujícími přímo v ději. Aktivně jednají a mají svůj hlas. Získávají dvorskou nebo vojenskou moc a aktivně vstupují do příběhů. Jejich role se přibližuje panovnickým silám, což odráží jejich vyšší moc a sílu.

Vývoj vrcholí v posledním analyzovaném díle, kde dochází ke spojení obou sil do jedné postavy. Štěstí a Neštěstí zde nejsou dvě oddělitelné síly, ale dvě stránky jedné postavy. Neštěstí je poté spoutané přímo na příkaz Štěstí a může být osvobozeno pouze pokud ho člověk na sebe přivolá. Štěstí a Neštěstí už nejsou plně samostatnými postavami, jsou propojeny a jejich přítomnost závisí na člověku. Tento vývoj odráží posun od osudovosti k výsledku lidského jednání.

2.7.2 Vlastnosti

V textech jsou postavy Štěstí a Neštěstí charakterizovány ustálenými vlastnostmi, které se ve své podstatě opakují. Štěstí je spojováno s mocí, krásou, svobodou, bohatstvím, radostí, láskou. Oproti tomu Neštěstí ztělesňuje ztrátu, bídu, smutek, bolest. Štěstí je spojováno se vznešeností a Neštěstí spíše s negativními výrazy.

2.7.3 Funkce v ději

Postavy Štěstí a Neštěstí jsou v některých analyzovaných textech pouze symbolickou silou a v jiných aktivně ovlivňují osud hlavního hrdiny nebo tematizují jeho vnitřní duševní stavy. Postavy Štěstí a Neštěstí v analyzovaných textech nejsou pouhou výzdobou textu, ale aktivně ovlivňují osud hlavního hrdiny nebo tematizují jeho vnitřní proměnu.

2.7.4 Genderová kódovanost

V analyzovaných textech je genderová kódovanost postavy Štěstí často přímo určená. Buď jako muž (pán, král), nebo jako žena (paní). V mužské podobě představuje moc a autoritu, v ženské je naopak spíše zdůrazňována její nestálost a krása. Neštěstí je v některých textech také výslovně označeno jako muž, nebo nese maskulinní rysy. Avšak se také objevuje bezpohlavně ztvárněné. Genderová kódovanost postav není jednotná, spíše slouží k podpoře jejich charakteristik a vlastností jako je moc, síla, nebo utrpení.

Dobové stereotypní vlastnosti a představy o ženství a mužství, jak byly shrnuty v kapitole Gender zde slouží jako interpretační rámec pro analýzu genderové kódovanosti alegorických postav Štěstí a Neštěstí.

2.7.4.1 Tkadleček: hádka milence s neštěstím

Postava Neštěstí je v tomto textu představena jako aktivní, autoritativní a racionálně argumentující protivník hlavního hrdiny. Celkové chování postavy odpovídá jednoznačně

mužskému kulturnímu stereotypu. Neštěstí mluví autoritativně a vystupuje jako morální soudce, což naplňuje rysy odpovědnosti, duchovní síly a jeho jazyk je přesný, věcný a strukturovaný, což odpovídá dobovému ideálu mužské racionality a schopnosti řídit druhé. Neštěstí se tak nestává chaotickou nebo tělesnou silou, ale stabilní morální autoritou – což odpovídá středověké představě muže jako duchovního vůdce a nositele řádu.

2.7.4.2 Traktátec o štěstí, kterýž si říká Pán rady

V díle *Pán rady* jsou postavy Štěstí i Neštěstí výslovně označeny jako muži a jejich charakter odpovídá kulturním stereotypům středověkého mužství.

Štěstí zde vystupuje jako autoritativní vládce, který jedná a rozhoduje o rozdělení svých statků. V rámci děje má jasně vymezenou mocenskou roli. Tím naplňuje rysy mužského ideálu, jako jsou odpovědnost a schopnost řídit okolí.

Neštěstí je též zobrazováno jako mužská postava. Má vlastní dvůr a vládne svým služebníkům. I když je popisováno negativními vlastnostmi spojené s fyzickým vzhledem, stále se dokáže intelektuálně bránit. Tudíž Neštěstí odpovídá dobovému stereotypu mužství, jako je schopnost jednat a ovládat své okolí.

Obě postavy jsou aktivní silou, které odpovídají mužské genderové kódovanosti v rámci středověké kultury.

2.7.4.3 Enea Silvia Poety o štěstí i divný užitečný sen

Postava Štěstí je výslovně označena jako žena. Je popisována jako proměnlivá, pyšná a náročná, svou přízeň uděluje pouze tomu, kdo se jí úplně podřídí. Zároveň je spojená s krásou. Postava odpovídá dobovým stereotypům spojeným se ženstvím, jako je proměnlivost, svůdnost a tělesnost navázaná na její fyzickou krásu.

2.7.4.4 Boj Štěstí s Neštěstím

V tomto díle jsou obě personifikované postavy Štěstí i Neštěstí výslovně označeny jako mužské postavy. Vystupují jako autoritativní vůdci. Štěstí je označován za krále, jako mocná autorita a vládne svým podřízeným. Neštěstí je též označován jako pán, má vlastní rotu a je vůdce svého vojska. Obě postavy naplňují kulturní stereotyp mužství, spojený s aktivní silou a schopností ovládat své okolí.

2.7.4.5 Hra pěkných přípovědek, od Boccacia složená

Postava Štěstí je zde ztvárněna jako žena. Její vzhled je popisován jako okázalý a přepychový, což souvisí se stereotypním motivem tělesnosti a svůdnosti spojené se ženstvím středověku. Vystupuje arogantně a výsměšně vůči Chudobě, což reflektuje negativní vlastnosti, jako je nepravost. Přestože se prezentuje jako mocná, ve finále je fyzicky poražena, její moc je

omezena a je přinucena k poslušnosti, tím se potvrzuje dobová představa o ženě jako o slabší a ovladatelné bytosti.

2.7.4.6 Shrnutí

Ve všech výše zmíněných analyzovaných textech lze sledovat, že postavy Štěstí a Nešťěstí jsou nejen genderově kódovány, ale jejich rysy také odpovídají dobovým představám o ženství a mužství. I v případech, kdy je genderová identita méně zřejmá, jazyk a jednání postav často odrážejí právě tyto zakořeněné kulturní stereotypy. Naopak v dalších dílech, která byla součástí mé analýzy se postavy štěstí a nešťěstí neobjevují jako genderově personifikované postavy. V těchto případech fungují spíše jako symbolika nebo v rámci duševních stavů hlavního hrdiny, což vylučuje jejich zařazení do rámce kulturně-genderové analýzy.

ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo analyzovat motivy štěstí a neštěstí ve vybraných dílech starší české literatury se zaměřením na jejich alegorické ztvárnění, charakteristické vlastnosti, dějovou funkci a genderovou reprezentaci. V práci jsem se snažil odpovídat na několik základních metodologických otázek: Jaké jsou hlavní rysy a atributy postav štěstí a neštěstí? Jaký mají tyto postavy vliv na lidské jednání? Jsou genderově kódovány, pokud ano, jaké rysy s jejich genderovou identitou souvisejí, případně jaké stereotypy ztělesňují? Jakými jazykovými a stylistickými prostředky jsou charakterizovány? A konečně, jakou funkci zastávají v rámci příběhu, jsou aktivními aktéry nebo pouze symbolickými jevy?

Výsledky analýz ukazují, že motivy štěstí a neštěstí procházejí v analyzovaných textech výrazným chronologickým a žánrovým vývojem. Nejstarší skladby, *Písně žáků darebáků*, pracují s těmito motivy spíše v abstraktní a symbolické rovině. Štěstí a neštěstí zde vystupují jako cyklické síly osudu, štěstí jako vrtkavý dar, neštěstí jako neodvratný následník, který přichází bez varování.

V *Tkadlečkovi* se tyto síly poprvé stávají plně personifikovanými postavami, které aktivně jednají a vstupují do dialogu. Tento vývoj pokračuje v díle Hynka z Poděbrad, v *Boji Štěstí s Neštěstím* jako alegorický spor dvou mocenských postav a v dalších jeho skladbách jsou motivy zřejmé v implicitní rovině a stávají se spíše duševními a citovými stavy, spojené s láskou, radostí či bolestí.

V pozdějších dílech vystupují Štěstí i Neštěstí jako alegorické postavy s aktivní rolí. Aktivně jednají a mají svůj hlas. Získávají dvorskou nebo mocenskou moc a aktivně vstupují do příběhů.

Vývoj vrcholí v posledním analyzovaném díle, kde se motivy štěstí a neštěstí spojují do jedné postavy. Neštěstí zde není samostatná síla, ale druhá stránka Štěstí, je jí podřízeno a může být „osvobozeno“ pouze tehdy, pokud ho člověk sám na sebe přivolá. Tento posun ukazuje vývoj od osudového chápání štěstí k jeho vnímání jako důsledku lidského rozhodnutí.

Pokud jde o vlastnosti, postava Štěstí je v textech spojena s mocí, pýchou, krásou a nestálostí. Opakovaně se objevuje v podobě ženské krásné a mocné paní, ale také i jako mužský král, či pán s autoritativní rolí. Atributy Štěstí zahrnují bohatství, nádheru, moc, autoritu a někdy i proměnlivost a zákeřnost, což podtrhuje její nepředvídatelnost. Neštěstí se naopak typicky spojuje s bolestí, chudobou a bídou. Jazykově je často Neštěstí vyobrazeno negativním nebo útočným tónem. Genderově je Neštěstí vyobrazeno v podobě mužské nebo bezpohlavní, avšak nikdy to není tak jednoznačně zabarvené jako u Štěstí. V analyzovaných textech

vystupuje Neštěstí jako opačná síla, dokonce i jako druhá tvář Štěstí, což reflektuje složitost jejich vzájemného vztahu. Role obou postav se v textech liší, Štěstí je často představováno jako síla, která odměňuje a Neštěstí přináší spíše trest nebo bolest.

Zásadním výsledkem analýzy je rozpoznání genderové kódovanosti obou alegorických postav. Štěstí je ve většině textů výslovně označena jako žena, nebo jako mužský vládce. Ženská verze Štěstí bývá spojena s proměnlivostí, krásou, svůdností a tělesností, tedy se stereotypy ženství ve středověké kultuře. Naopak mužská varianta reprezentuje, moc, řád, schopnost vést a rozhodovat, což odpovídá dobovému ideálu maskulinity.

Celkově tato práce přispívá k hlubšímu porozumění složitosti motivů štěstí a neštěstí ve středověké české literatuře. Práce ukazuje, že motivy štěstí a neštěstí neplní ve starší české literatuře pouze stylistický prostředek alegorie, ale jsou aktivními silami, které jsou zasazeny do kulturního rámce své doby. Především analýza genderové reprezentace ukazuje, jak moc tyto postavy odrážejí dobové stereotypy mužství a ženství.

Pro mě osobně se tyto motivy staly nejen literárním předmětem mého bádání, ale zároveň jsem si uvědomil, že motivy štěstí a neštěstí nejsou jen literárními postavami, ale zároveň odrážejí běžné lidské zkušenosti, proměnlivost života, naději, ztrátu i touhu v událostech najít smysl.

RESUMÉ

This bachelor thesis explores the literary representation of fortune and misfortune in selected works of older Czech literature, focusing on their representation as allegorical figures, symbolic forces, or mental states.

The primary objective of the thesis is to explore how these motives evolve across time and genres, what attributes and functions different authors attribute to them, and how they are gender coded in the context of medieval thought.

The analysis is based on a close reading of a set of representative Czech texts, from satirical student poetry to allegorical tracts. The selected primary sources include *Písně žáků darebáků*, *Tkadleček: hádka milence s neštěstím*, *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*, several allegorical poems by Hynek z Poděbrady (*Boj Štěstí s Neštěstím*, *Májový sen*, *Veršové o milovníku*, *Stesk na ženitbu*), as well as the Czech translations by Mikuláš Konáč z Hodiškova of Enea Silvia *Poety o štěstí i divný užitečný sen* and *Hra pěkných přípovědek, od Boccaccia složená*. These texts were chosen with the intention of tracing the symbolic transformations of the motives of fortune and misfortune within older Czech literature.

The thesis applies a thematic analysis guided by a set of methodological questions: What are the defining characteristics of fortune and misfortune? How do they behave, and what is their role in human lives? Are they gender coded, and if so, what features are related to their gender identity, or how do they reflect medieval gender stereotypes? What literary and stylistic tools are used in their representation? Are they active forces in the plot or just symbolic forces?

The theoretical framework of the thesis is based on publications on medieval allegory, gender in literature, and cultural understandings of society at the time, and these works are briefly introduced. Also, the theory briefly explores the historical evolution of the figure of the goddess Fortuna, especially her transition from ancient to Christian understanding, as Fortuna is an important element for understanding the motives of fortune and misfortune.

The results of the analysis show a clear chronological evolution in the representation of the motives of fortune and misfortune in the texts studied. The earliest works, such as the *Písně žáků darebáků*, deal with these motives in an abstract and symbolic way, depicting fortune as a fickle gift and misfortune as its inevitable successor. In *Tkadleček: hádka milence s neštěstím* these forces are for the first time fully personified into talking figures who are engaged in dialogue. This trend continues in the work of Hynek z Poděbrad, especially in *Boj Štěstí s Neštěstím*, where the motives are presented as allegorical personifications of power, while in the other poems they take a back seat to the emotional and psychological states of the heroes.

In later works, both fortune and misfortune are represented as allegorical figures with an active role. They are active and have a voice. They gain courtly or power and actively enter into the stories. A notable culmination appears in *Hra pěkných přípovědek, od Boccacia složená*, where fortune and misfortune are shown not as separate entities, but as two sides of the same power.

Gender plays a significant role in their characterization. Fortune is portrayed as either a male leader or a female figure, often associated with beauty, instability and the desire for submission. Misfortune is more often male or gender-neutral, depicted through images of poverty, pain and mental struggle. The thesis offers a summary of analyses of the motifs of happiness and unhappiness, comparing the characteristics, chronological evolution and gender coding within medieval understandings of masculinity and femininity.

POUŽITÁ LITERATURA

PRAMENY

MÉZL, Zdeněk, VIDMANOVÁ, Anežka a MERTLÍK, Rudolf. *Písně žáků darebáků*. Praha: Svoboda, 1971.

KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.), Enea Silvia Piccolomini, *Poety o štěstí i divný i užitečný sen*. Online. Dostupné z:

https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DR_IV_37_N_0MGKDI0-cs#search. [citováno 2025-05-22].

KONÁČ, Mikuláš z Hodiškova (překl.). *Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená*. Online. Ed. Jana HORÁKOVÁ. In: HORÁKOVÁ, Jana. *Alegorická postava Fortuny ve vybraných památkách starší české literatury*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 52-60. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d110u9/>. [citováno 2025-05-22].

STRNADEL, Antonín a VAŠICA, Josef. *Traktátec o štěstí, kterýž má jméno Pán rady*. Praha: V. Pour, 1944.

TICHÁ, Zdeňka. *Veršované skladby Neuberského sborníku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

ŠIMEK, František, ed. *Tkadleček: Hádka milence s Neštěstím*. Online. Praha: Odeon, 1974. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5b556aa0-b310-11e3-87a3-001018b5eb5c>. [citováno 2025-05-22].

LITERATURA

AQUINAS, Thomas. *Summa theologica*. Online. In: Christian Classics Ethereal Library. Dostupné z: <https://www.ccel.org/ccel/a/aquinas/summa/cache/summa.pdf>. [citováno 2025-05-22].

AUGUSTIN, Aurelius a NOVÁKOVÁ, Julie (překl.). *O boží obci knih XXII*. Praha: Karolinum, 2007.

BOËTHIUS, Anitius Manlius Torquatus Severinus. *Filosofie utěšitelka*. Online. Olomouc: Votobia, 1995. Dostupné z:

https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1009504/mod_resource/content/1/boetius%20-%20filosofie%20utesitelka.pdf. [citováno 2025-05-22].

CARTER, J. B. *The Cognomina of the Goddess "Fortuna."* Online, In: Transactions and Proceedings of the American Philological Association, roč. 31. s. 60–68. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/282639>. [citováno 2025-05-22].

CEJP, Ladislav a LANGLAND, William. *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč = The methods of medieval allegory and Langland's Piers the Plowman*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.

GRAVES, Robert a HANUŠ, Jiří. *Řecké mýty*. Praha: Československý spisovatel, 2010.

KOPECKÝ, Milan. *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova: příspěvky k poznání české literatury v období renesance*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.

LE GOFF, Jacques a BASTL, Ondřej. *Středověký člověk a jeho svět*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2003.

LE GOFF, Jacques a ČERMÁK, Josef. *Kultura středověké Evropy*. Vydání třetí, ve Vyšehradu druhé. V Praze: Vyšehrad, 2020.

LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean-Claude; ALESSIO, Franco; AMALVI, Christian; ARNALDI, Girolamo et al. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2024.

MALANÍKOVÁ, M. A. *Oddělené sféry, nebo komplementarita? Interakce mužů a žen na pozadí středověkého města*. In: *Theatrum Historiae*, 5, s. 215–225.

MALANÍKOVÁ, Michaela Antonín. „*Aby Se Žádné Pohlaví Necítilo Opovrženým, Přijal Bůh Podobu Muže a Zrodil Se z Ženy*“. *Zkoumání Středověku Prizmatem Genderu*. In: *Historická dílna VII, Sborník příspěvků přednesených v roce 2012*, Ed. ŠPAČKOVÁ, Lenka a STOČEŠ, Jiří. 2013. s. 123–132.

MALANÍKOVÁ, Michaela. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In: *Historik na Moravě*. 1. vyd. Brno: Maticе moravská, 2009, s. 603-610.

- NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé: láska, moc a společnost ve středověku*. Praha: A. Skřivan ml, 2003.
- NELSON, A. H. *Mechanical Wheels of Fortune, 1100-1547*. Online. s. 227–233. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/751198>. [citováno 2025-05-22].
- NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova*. Praha: Libri, 2004.
- NODL, Martin a ŠMAHEL, František. *Člověk českého středověku*. Praha: Argo, 2002.
- PATCH, Howard Rollin. *The Tradition of the Goddess Fortuna in medieval Philosophy and Literature*. Online. In: *Smith College Studies in Modern Languages*, roč. 3., č. 4, 1922. [citováno 2025-05-22].
- RADDING, C. M. *Fortune and her Wheel: The Meaning of a Medieval Symbol*. Online. In: *Mediaevistik*, 5. s. 127–138. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42584434>. [citováno 2025-05-22].
- ROBINSON, D. M. *The Wheel of Fortune*. *Classical Philology*, Online. In: *Classical Philology*, roč. 41, č. 4. s. 207–216. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/267004>. [citováno 2025-05-22].
- SCOTT, J. W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. Online. In: *The American Historical Review*, roč. 91, č. 5. s. 1053–1075. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1864376>. [citováno 2025-05-22].
- SOUKUPOVÁ, Věra. *Proměny genderových reprezentací v literatuře husitské doby*. In: *Husitské re-formace: proměna kulturního kódu v 15. století*. Praha: NLN, 2019 s. 173-200.